

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԱՇՈՏ Ա ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.

ԹԱԳԱՎՈՐ ՀԱՅՈՑ

**(թագադրության թվականը և
գահակալության տարիները)**

ԵՊՀ հրատարակչություն
Երևան
2014

ՀՏԴ 941(479.25)

ԳՄԴ 63.3(2Հ)

Ե 381

*Հրատարակվել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ*

Խմբագիր՝ պրոֆեսոր **Պետրոս Հ. Հովհաննիսյան**

Ե 381 Եղիազարյան Արման

Աշոտ Ա Բագրատունի. թագավոր Հայոց (թագադրության թվականը և գահակալության տարիները) / Արման Եղիազարյան.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014.-80 էջ:

Մենագրությունը նվիրված է Հայոց պատմության այնպիսի կարևոր իրադարձությունների, ինչպիսիք են Բագրատունյաց թագավորության հիմնադրումը և Հայոց թագավոր Աշոտ Ա Բագրատունու գահակալությունը: Ի մի են բերված այդ իրադարձությունների վերաբերյալ սկզբնաղբյուրների տեղեկություններն ու հետազոտողների տեսակետները: Մանրակրկիտ քննության են առնվել Բագրատունի առաջին թագավորի գահ բարձրանալու թվականի, գահակալության տարիների քանակի և հարակից մի շարք հարցեր:

Հիմնահարցերի քննությունը և վերջինիս արդյունքները կարող են օգտակար լինել հայագետներին, բյուզանդագետներին և կովկասագետներին, ինչպես նաև ընթերցող լայն հանրությանը:

ՀՏԴ 941(479.25)

ԳՄԴ 63.3(2Հ)

ISBN 978-5-8084-1850-9

© ԵՊՀ հրատ., 2014

© Ա. Եղիազարյան, 2014

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Արշակունյաց թագավորության կործանումից հետո (428 թ.) ավելի քան չորսուկես դար հայ ժողովուրդը գրկված էր քաղաքական անկախությունից: Այդ ընթացքում Հայոց թագավորությունը վերականգնելու որոշ փորձեր կատարվել են, սակայն հաջողություն չեն ունեցել: Եվ միայն IX դ. վերջին տասնամյակների ընթացքում Բագրատունիների վարած խորամիտ քաղաքականության շնորհիվ վերջապես հնարավոր եղավ վերականգնել Հայոց թագավորությունը:

Աշոտ Բագրատունու գլխավորությամբ Հայոց թագավորության վերահաստատումն այդ պատմաշրջանի հայկական իրականության ամենակարևոր և հետագայում մեծապես արժևորված իրադարձություններից մեկն է: Այդ իսկ պատճառով այն իր վրա է սևեռել թե՛ ժամանակակից, թե՛ հետագա շրջանի բազմաթիվ հեղինակների ուշադրությունը:

Աշոտ Ա-ն, բացի Հայոց թագավորության վերականգնման գործում ունեցած հսկա ներդրումից, կատարել է նաև այլ մեծագործություններ, նրա օրոք Հայաստանը ծաղկում է ապրել, իսկ հայ ժողովուրդը բարգավաճել: Այդ ամենի պատճառով ժամանակակիցների կողմից նրան տրվել է «Մեծ» պատվանունը¹:

Պատմագիտության մեջ Բագրատունիների թագավորության սկզբնավորման թվականի ճշգրտումն առաջացրել է յուրատեսակ մի «բանավեճ»՝ հիմնված աղբյուրների հայտնած տարաբնույթ տեղեկությունների վրա: Այդ «բանավեճը» մինչև այժմ հանգուցալուծված չէ: Ուսումնասիրողները Հայոց թագավորության վերականգնումը թվագրում են 884, 885, 886 և 887 թվականներով:

Ճշգրտված չէ նաև Աշոտ Ա թագավորի գահակալության տարիների քանակը: Սկզբնաղբյուրները Բագրատունի առաջին թագավորին վերագրում են գահակալության 4, 5 և 7 տարիները: Այս խնդիրն ուսումնասիրողների տեսադաշտից հաճախ դուրս է մնացել, թեև համա-

¹ Տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Ե., 1985, էջ 418, «Հատարումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի», Վենետիկ, 1862, էջ 85:

պատասխան ճշգրտումը կարող էր զգալիորեն դյուրացնել Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու թվականի բացահայտումը և լույս սփռել մի շարք այլ կարևոր հարցերի վրա:

Աշոտ Բագրատունու՝ թագավոր հռչակվելու թվականի ճշգրտման համար կարևոր նշանակություն ունեն ժամանակակից պատմիչ և կաթողիկոս Հովհաննես Դրասխանակերտցու վկայությունները: Պատմիչը, ցավոք, որևէ ժամանակագրություն չի ներկայացնում, որի հետևանքով, չնայած կարևոր պատումներին ու տեղեկություններին, մենք ստիպված ենք Աշոտ Ա-ի շրջանի վերաբերյալ ժամանակագրական ցուցումներ փնտրել այլ պատմիչների երկերում: Վերջիններս, բացառությամբ Թովմա Արծրունու, իրենց աշխատությունները գրել են Աշոտ Ա թագավորից տասնյակ տարիներ և նույնիսկ դարեր անց, որի հետևանքով իրենք էլ վերածվել են զուտ բանաբաղների կամ հետազոտողների՝ փորձելով ներկայացնել սեփական հաշվումներից ստացված արդյունքները:

Պահպանվել են նաև բազմաթիվ հիշատակարաններ և ժամանակագրություններ, որոնք հաղորդում են արժեքավոր տեղեկություններ՝ հնարավորություն տալով կատարելու կարևոր բացահայտումներ Աշոտ Ա-ի գահ բարձրանալու և թագավորության շրջանի վերաբերյալ:

Սույն աշխատության մեջ փորձեր է կատարվել՝ ի մի բերելու ինչպես Աշոտ Բագրատունու թագադրության թվականի վերաբերյալ սկզբնաղբյուրների բոլոր տեղեկությունները, այնպես էլ հարցին այս կամ այն կերպ անդրադարձած բոլոր հետազոտողների տեսակետները: Ի վերջո, փաստերի և կարծիքների համադիր վերլուծությամբ քննության են առնվել Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու թվականի, ինչպես նաև նրա գահակալության տարիների քանակի հարցերը:

Հետազոտության ընթացքում մեծ տեղ է հատկացվել նաև Աշոտ Ա թագավորի իշխանության և թագավորության շրջանի իրադարձությունների բացահայտմանը: Զննության են առնվել մի շարք կարևոր իրողություններ և իրադարձություններ, որոնց վերաբերյալ նախկինում չի խոսվել ու գրվել:

Հնարավոր է, որ հետազոտողները հետագայում դարձյալ ու դարձյալ անդրադառնան արծարծված խնդիրներին և հայտնեն բազ-

մապիսի կարծիքներ: Եվ Աշոտ Բագրատունու կողմից Հայոց թագավորության վերականգնման թվականի վերաբերյալ «բանավեճը» կշարունակվի, քանի դեռ չի հայտնաբերվել Բագրատունի առաջին գահակալի և նրա գործունեության վերաբերյալ մանրամասն տեղեկություններ պարունակող Շապուհ Բագրատունու «Պատմութիւն»-ը¹:

Հուսանք, որ մի գեղեցիկ օր այն կգտնվի:

¹ Տե՛ս «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմություն Հայոց», - «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրութիւն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010, էջ 358, 426, 439, 445: Տե՛ս նաև **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, Անանուն Ջրուցագիրը եւ իր Պատմութիւնը, - «Մատենագիրք Հայոց», Թ. հատոր, Թ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 1001-1005:

Գլուխ Ա
ՍԿԶԲՆԱԴՔՅՈՒՐԱՅԻՆ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ՝ ԱՇՈՏ
ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՎ
ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Աշոտ Բագրատունու իշխանության և թագավորության շրջանի վերաբերյալ քիչ թե շատ մանրամասն տեղեկություններ են պահպանվել ժամանակակից և հետագա պատմիչների աշխատություններում, ժամանակագրություններում և հիշատակարաններում:

Աշոտ Բագրատունու ժամանակաշրջանի վերաբերյալ կարևորագույն սկզբնաղբյուրներից մեկը՝ Շապուի Բագրատունու «Պատմությունը» մեզ չի հասել: Դատելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու տեղեկություններից՝ այնտեղ նկարագրված են եղել Աշոտ Բագրատունու օրոք տեղի ունեցած իրադարձությունները, ըստ որում՝ այնքան մանրամասն ու ճշմարտացի, որ պատմիչը հարկ չի համարել դարձյալ նկարագրելու դրանք, այլ բավարարվել է կարճ տեղեկություններով և Շապուի մասին հիշատակելով¹:

Հայտնի է, որ Շապուի Բագրատունու պատմական երկն օգտագործել են Ասողիկը, Սամվել Անեցին, Կիրակոս Գանձակեցին և Վարդան վարդապետը²: Ուստի, եթե Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու տարեթվի առումով նշված մատենագիրները հիմք են ընդունում Շապուի Բագրատունու տեղեկությունները³, ապա դա մեզ հնարավորություն կտա զգալիորեն մոտենալու Հայոց իշխանաց իշխանի՝ թագավոր հռչակվելու տարեթվի ճշգրտմանը: Սակայն, այդ պարագայում ամեն ինչ չէ, որ միանշանակ է: Ինչպես կոեսնենք, Ասողիկը և Վարդան վարդապետն այդ իրադարձությունը թվագրում են հայոց 336

¹ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 439, 445:

² Տե՛ս **Ն. Արմեն**, Երկեր, հ. Ա, Ե., 2006, էջ 285, 309, 451, 463, 477, 485:

³ Հարկ է նշել, որ Անանուն Զրուցագրի աշխատության վերջին հրատարակության մեջ փորձ է նշել, որ Անանուն Զրուցագրի աշխատության վերջին հրատարակության այն պատահիկները, որոնք պահպանվել են տարբեր պատմիչների երկերում: Հավաքագրված նյութերից և ոչ մեկը չի վերաբերում Աշոտ Բագրատունու՝ գահ բարձրանալու իրադարձությանը: Տե՛ս **Անանուն Զրուցագիր**՝ կարծեցեալ Շապուի Բագրատունի, Պատմություն, թարգմանությունը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները Վ. Առաքելեանի, Ե., 2011, էջ 186-224:

(887/888), իսկ Սամվել Անեցին ու Կիրակոս Գանձակեցին՝ հայոց 334 (885/886) թվականով: Նշված թվագրումներին հերթականությամբ ու մանրամասնորեն կանոնադաշտնաճյուղ ստորին:

Աշոտ Բագրատունու դարաշրջանի տարբեր իրադարձություններին բացահայտման և թվագրման տեսանկյունից մեծ կարևորություն են ներկայացնում հատկապես ժամանակակից պատմիչներ Հովհաննես Դրասխանակերտցու և Թովմա Արծրունու տեղեկությունները: Բայց նրանք լուրջ են Աշոտ Ա-ի գահակալության սկզբնավորման թվականի մասին:

Ըստ Հովհաննես Դրասխանակերտցու՝ Հայոց Սմբատ սպարապետն Արաբական խալիֆայության զորավար Բուդայի հետ մեկնեց խալիֆայի մոտ, որից հետո նրա որդի Աշոտ Բագրատունին դարձավ սպարապետ¹: Աշոտը շատ արագ մեծ հեղինակություն ձեռք բերեց ոչ միայն Հայաստանում, այլև վերջինս ու այսրկովկասյան երկրներն ընդգրկող՝ Խալիֆայության Արմինիա վարչական շրջանում, որի հետևանքով Արմինիայի արաբ կառավարիչ (նստիկան) Ալի իբն ալ-Յահիյա ալ-Արմանին (862-863²) խալիֆայի հրամանով 862 թ. նրան կարգեց իշխանաց իշխան³:

Հովհաննես Դրասխանակերտցու հաղորդմամբ՝ Աշոտ Բագրատունին «ընտրեալ գայր մի պատուական յընտանեաց տանն կաթողիկոսարանին, Գեորգ անուն՝ որ էր ի գիւղաքաղաքէն Գառնոյ, հրամայէ ձեռնադրել զնա յառաջնորդութիւն տանս Թորգոմայ»⁴: Դա 876 թվականն էր, քանի որ Գեորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսը աթոռակալել է 876-897 թթ.⁵: Ըստ որում՝ Հովհաննես Դրասխանակերտցին Աշոտին

¹ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 437-439:

² Տե՛ս **Ա. Տեր-Ղևոնդյան**, Արմինիայի նստիկանների ժամանակագրությունը, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1977, թիվ 1, էջ 127:

³ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 440:

⁴ Նույն տեղում, էջ 442:

⁵ Գեորգ Գառնեցու ձեռնադրությունը կատարվել է, ինչպես հավաստում է Ասողիկը, «յաւուրս տօնի Թլփատութեան տեառն» (տե՛ս **Ստեփանոս Տարաւնեցի Ասողիկ**, Պատմութիւն Տիեզերական, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԵ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրութիւն, գիրք Բ, Ե., 2011, էջ 709-710): Դա Աստվածահայտնության ութօրյակն է, որն ըստ Մ. Օրմանյանի՝ համապատասխանել է 877 թ. հունվարի 13-ին կամ Հայոց տոմարով՝ ահեկան ամսի 28-ին (տե՛ս **Մ. Օրմանյան**, Ազգապատում, հ. Ա, Կոստանդ-

շարունակում է կոչել իշխանաց իշխան¹, թեև, ինչպես կտեսնենք, նույն շրջանի վերաբերյալ պահպանվել են տեղեկություններ այն մասին, որ Աշոտ Բագրատունին արդեն թագավոր էր հռչակվել հայ իշխանների կողմից:

Այնուհետև պատմիչն անմիջապես անցնում է Աշոտ Բագրատունու գովերգմանը, նկարագրում հայոց իշխանների մախաձեռնությունը՝ նրան թագավոր հռչակելու վերաբերյալ և խալիֆայից թագ ստանալը ոստիկան Շեխի որդի Հիսեի միջոցով²: Հ. Նալբանդյանն այս ոստիկանին նույնացնում է Իսհակ իբն Կունդաջիկին, որը պաշտոնավարել է 879 թ.³, իսկ Ա. Տեր-Ղևոնդյանը՝ ոստիկան Իսա իբն աշ-Շայխ աշ-Շայբանիին, որը կառավարել է, դատելով հետազոտողի նշած ժամանակագրությունից, մոտ 882-884 թթ.⁴: Այն, որ ճիշտ է երկրորդ տեսակետը, բխում է հենց պատմիչի ներկայացրած ոստիկանի անունից, սակայն, կարևոր է հատկապես այն, որ ըստ, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Աշոտին թագ է բերել այդ ոստիկանը:

Ոստիկանի կողմից թագը բերելուց հետո տեղի է ունենում թագադրության հանդեսը⁵:

Թագավոր դառնալուց հետո Աշոտ Ա-ն կատարում է մի շարք արշավանքներ: Նրան հպատակվում է մաս աբխազաց (եգերաց) թագավորը: Այնուհետև Բյուզանդիայի Բարսեղ (Վասիլ) Ա կայսրը (867-886) դաշինք է կնքում Աշոտ թագավորի հետ⁶: Մինևույն ժամանակ, Վասպուրականի իշխան Գրիգոր Դերենիկ Արծրունին ազատագրում է Հերի և Ջարևանդի կողմերը, սակայն սպանվում է տեղի արաբների

նուպոլիս, 1913, էջ 991-992): Առավել հավանական է Ղ. Ալիշանի տեսակետը: Մեծ հայագետը կարծում է, որ Գևորգ Գառնեցին կաթողիկոսական գահին է բազմել 876 թ. հունվարին (տե՛ս Ղ. Ալիշան, Յուշիկը հայրենեաց Հայոց, հ. Ա, Վենետիկ, 1869, էջ 475):

¹ Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 442:

² Նույն տեղում, էջ 443:

³ Տե՛ս Հ. Նալբանդյան, Արաբացի ոստիկանները Հայաստանում, «Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1956, թիվ 8, էջ 123-124:

⁴ Տե՛ս Ա. Тер-Гевондян, Армения и Арабский халифат, Е., 1977, էջ 285:

⁵ Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 443:

⁶ Նույն տեղում, էջ 444:

կողմից: Նրանից հետո իշխում է Աշոտը՝ նրա որդին և Աշոտ թագավորի թոռը¹:

Հովհաննես Դրասխանակերտցու տեղեկություններից կարելի է բխեցնել հետևյալ իրողությունները.

- ա. Աշոտ Բագրատունուն թագ է բերել ոստիկան Շեխի որդի Հիսեն,
- բ. թագը բերելուց հետո կազմակերպել են թագադրության հանդեսը,
- գ. Աշոտը թագավոր է հռչակվել Բյուզանդիայի կայսր Բարսեղ Ա-ի և Վասպուրականի իշխան Գրիգոր Դերենիկ Արծրունու կենդանության օրոք,
- դ. թագադրությունից հետո Աշոտ Ա-ն տիրել է շրջակա երկրներին և հպատակեցրել աբխազաց թագավորին: Այդ իրադարձությունները տեղի են ունեցել 888 թվականին²:

Չպետք է մոռանալ, սակայն, որ պատմիչը, չնայած ժամանակակից է վերոհիշյալ իրադարձություններին, իր աշխատությունը գրել է դրանցից շուրջ 40 տարի անց³, ուստի կարող էր շփոթել դեպքերի ժամանակագրական հերթականությունը: Մյուս կողմից, արձանագրենք այն, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին, անկախ այն բանից, թե որ թվականին է դնում Աշոտ Բագրատունու թագադրությունը, փաստորեն, վերջինիցս անմիջապես հետո ներկայացնում է արդեն 888 թ. տեղի ունեցած իրադարձությունները, որը կարևոր հետևությունների տեղիք է տալիս:

Խնդրո առարկա հիմնահարցերի քննության համար մեծ կարևորություն ունեն այդ իրադարձությունների մեկ այլ ժամանակակից պատմիչի՝ Թովմա Արծրունու տեղեկությունները: Նա հաղորդում է, որ Աշոտ Բագրատունին իշխել է «Ե (5) ամ յիշխանական ճոխութեան,

¹ Նույն տեղում, էջ 444-445:

² Տե՛ս **Ս. Երեմյան**, Լիպարիտ գորավարը և նրա նախորդները, -«Ն. Մառի անվան կաթինետի աշխատություններ», Ե., 1947, թիվ 2, էջ 110-111, **Ա. Եղիազարեան**, Հայ-ափխազական պատերազմները Թ. դ. 80-ական թուականներին եւ Կղարջքի կջլոռպաղատութիւնը, -«Բազմավէպ», Վենետիկ, Ս. Ղազար, 2009, էջ 187-192:

³ Տե՛ս «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմություն Հայոց», բնագիրը՝ Մ. Էմինի, Ե., 1996, էջ 368 (ծանոթագրություններ):

ԻԵ (25) ամ յիշխանաց իշխանական պետութեանն, Դ (4) ամ ի թագակապ շքեղութեանն. եւ մեռաւ ՅԼԹ (339/890 թ. ապրիլ-891 թ. ապրիլ) թուականութեան Հայոց և ի ԺԵ (15) ամի հայրապետութեանն Գեորգեայ Հայոց կաթողիկոսի»¹:

Ստորև կտեսնենք, որ հետագոտողներից ոմանք մեծ տեղ են հատկացնում Թովմա Արծրունու հաղորդմանը՝ դրան տալով այս կամ այն մեկնաբանությունը: Եթե հետհաշվարկ կատարենք պատմիչի կողմից նշվող՝ Աշոտի մահվան թվականից, ապա նրա թագավորության սկիզբը կլինի 886/887 թ., իշխանաց իշխան դառնալու առաջին տարին՝ 861/862 թ., իսկ իշխան դառնալու առաջին տարին՝ 856/857 թ.: 876 թ. կաթողիկոս դարձած Գևորգ Գառնեցու հայրապետության 15-րդ տարին 891 թվականն է, որը համապատասխանում է Աշոտ Ա-ի մահվան թվականի հետ կապված հիշատակությանը: Պատմիչի տեղեկություններն աչքի են ընկնում ժամանակագրական կուռ կառուցվածքով, ուստի՝ դրանք քննությանը կանդրադառնանք ավելի ուշ՝ Աշոտ Ա-ի գահ բարձրանալու թվականը և գահակալության տարիները ճշգրտելիս:

Աշոտ Բագրատունու իշխանության և թագավորության շրջանի վերաբերյալ ժամանակագրական կարևոր տեղեկություններ է պահպանել Սամվել Անեցին: Ստորև հարկ ենք համարում մանրամասնորեն անդրադառնալու պատմիչի տեղեկություններին, քանի որ նա բացի նկարագրություններից ներկայացնում է նաև մանրամասն աղյուսակներ, որտեղ համադրաբար նշված են տարբեր իրադարձությունների և տարբեր աշխարհիկ ու հոգևոր տերերի գահակալության թվականների խաչաձևումները: Այս առումով, Սամվել Անեցուն կարելի է համարել առաջին հեղինակներից մեկը, որը քննության է առել Աշոտ Բագրատունու գործունեության շրջանի ժամանակագրությունը:

Ընդունված է համարել, որ Սամվել Անեցին հետևել է այն տոմարագետներին, որոնք Քրիստոսի ծննդյան տարեթիվը դրել են այժմ գործող թվականից 2 տարի առաջ (այսպես կոչված քրիստոնեական հայկական կամ փրկչական թվականության համաձայն), ուստի Սամվել Անեցու աշխատության մեջ քրիստոնեական և հայկական թվա-

¹ Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 356:

կաննների տարբերությունը ոչ թե 551, այլ 553 տարի է: Ըստ այդմ՝ Սամվել Անեցու ներկայացրած իրադարձությունների իրական թվականները ճշտելու համար անհրաժեշտ է հայկական թվականին գումարել 551 և կամ քրիստոնեական թվականից հանել 2 տարի¹: Սամվել Անեցին այս հարցում հետևել է իր ուսուցիչ Հովհաննես Սարկավագին, որը գրում է, թե «ի ծննդենն Քրիստոսի ի հայ թուականն՝ ՇԾԳ (553)»²: Ուստի, ըստ Սամվել Անեցու՝ փրկչական ՇԾԳ (554) թվականին համապատասխանում է հայոց Ա (1) թվականը³:

Սամվել Անեցու տեղեկությունների կարևոր արժեքն այն է, որ հստակեցված են Աշոտ արքայի, Ջաքարիա Ա Չազեցի և Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսների գահակալության առաջին տարիները: Խնդիրն այն է, որ պատմագիտական գրականության մեջ երբեմն դժվարություն է առաջանում ճշգրտելու պատմական տարբեր անհատականությունների իշխանության առաջին տարիները, որի հետևանքով զգալիորեն դժվարանում է նաև այն իրադարձությունների հստակ թվագրումը, որոնք, ըստ սկզբնաղբյուրների, տեղի են ունեցել նրանց գահակալության այս կամ այն տարում: Պատմիչն ունի տարբեր իշխողների գահակալության առաջին թվականը որոշելու սեփական սկզբունքը: Նա, որպես կանոն, նրանց գահակալության առաջին տարին տեղադրում է գահ բարձրանալու հաջորդ տարում: Նույն սկզբունքով հայոց մեծ թվականի սկզբնավորումը դրված է 553 թ., իսկ դրա առաջին տարին՝ 554 թվականը:

Կ. Մաթևոսյանը գրում է, որ Սամվել Անեցու առաջին հրատարակության մեջ Աշոտ Ա-ի թագավորության սկզբնավորման վերաբերյալ թվականը նշված է միայն փրկչական թվականով, այն է՝ ՊԶԷ (887): Սակայն Սամվել Անեցու այլ ձեռագրերում Աշոտի գահ բարձրանալը թվագրված է հայկական ՅԼԴ (334/885) թվականով: Ըստ ու-

¹ Տե՛ս **Լ. Խաչիկյան**, Վ. Հակոբյան, Ինչպես չպետք է հրատարակվեն պատմական սկզբնաղբյուրները, «Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1949, թիվ 2, էջ 82:

² Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIII դարեր)», հ. I, կազմեց Վ. Հակոբյան, Ե., 1951, էջ 23:

³ Տե՛ս **Սամուել Անեցի**, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ, բնագիրը կազմեց Ա. Հայրապետեանը, առաջաբանը՝ Կ. Մաթեոսեանի, Ե., 2011, էջ 13, ծանոթ. 44:

սումնասիրողի՝ անկախ այն բանից, որ նա հայոց թվականի սկզբնավորումը դնում է 553 թ., գիտի, որ Աշոտը թագադրվել է հայոց 334 կամ 885 թվականին¹:

Ըստ Սամվել Անեցու՝ Ալի Արմանի ոստիկանը խալիֆայի հրամանով «յետ սպարապետութեանն՝ իշխանաց իշխան գնա Հայոց կացուցանէր, զամս Լ. (30): Եւ ապա յաղագս առաւել լաւութեան, թագաւորական պսակաւն ճոխաբար թագ կապեալ յերկոցունց թագաւորացն Իսմայէլացոցն եւ Յունականէն, ամս Ե. (5)»²: Այնուհետև ներկայացվող աղյուսակում որպէս Աշոտի՝ իշխանաց իշխան դառնալու թվական նշված են փրկչական ՊՀԴ (874) և հայոց ՅԻԱ (321/872) թվականները, որոնք համապատասխանում են Աշոտի՝ իշխան կարգվելու 19-րդ և Զաքարիա Ա Չագեցի կաթողիկոսի հայրապետության 20-րդ տարում³:

Պատմիչի ներկայացրած աղյուսակի «Մեծաշուք բախտի պատահեալն Աշոտ որդի Սմպատայ ամենայն նախնեացն գեր ի վերոյ եղեալ» տողով սյունյակի դիմաց նշված է, որ, Զրիստոսի ծննդյան ՊԾԶ (856) և հայոց ՅԳ (303/854) թվականից սկսած, որը, ի դեպ, Աշոտի իշխանության առաջին տարին էր, նա իշխել է 36 տարի: Մինևույն ժամանակ, ըստ պատմիչի, այդ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Զաքարիա Ա Չագեցի կաթողիկոսի հայրապետության, որի սկզբնավորումը, ըստ պատմիչի, հայոց ՅԱ (301/852) թվականն է ու փրկչական ՊԾԴ թվականը (854), երկրորդ տարում, ըստ որում՝ կաթողիկոսի գահակալության առաջին տարին նա դնում է հայոց ՅԲ (302/853) և փրկչական ՊԾԵ (855) թվականին: Աշոտ Բագրատունու իշխանության առաջին տարին (փրկչական թվականով՝ ՊԾԶ/856) լրանում է 855 թ.: Կաթողիկոսը գահակալել է 22 տարի⁴:

¹ Նույն տեղում, էջ 13, ծանոթ. 45:

² Նույն տեղում, էջ 113: Աշոտ Բագրատունու թագադրության վերաբերյալ մմանօրինակ հիշատակություն է պահպանվել նաև «Յայսմաւորքում». «Երկոքին թագաւորքն առաքեցին առ նա թագ արքայական և պսակեցին թագաւոր Հայոց» («Յայսմաւորք», ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի Յայսմաւորաց Տէր Իսրայէլի, ի Կոստանդնուպօլիս, 1834, էջ 234):

³ Տե՛ս Սամուէլ Անեցի, էջ 114:

⁴ Նույն տեղում:

Պատմիչի տեղեկություններով՝ Արշակունյաց թագավորության վերացումից հետո մինչև Բագրատունյաց թագավորության հռչակումը անցել էր ՆԼԴ (434) տարի: Հայոց թագավորության վերականգնման թվական նշված է փրկչական ՊՁԷ-ն (887), որը միևնույն ժամանակ համապատասխանում է Աշոտի 36 տարիների իշխանության 32 տարվան, հայոց ՅԼԴ (334/885) թվականին և Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի հայրապետության 11-րդ տարվան: Կաթողիկոսի գահակալությունը պատմիչը հաշվարկում է փրկչական ՊՀՁ (876) և հայոց ՅԻԳ (323/874) թվականներից, իսկ առաջին տարի համարում հայոց ՅԻԴ (324/875) թվականը և նրան վերագրում 22 տարվա հայրապետություն՝ սկսած Աշոտի իշխանության 22-րդ տարուց: Այս պոյնյակում Աշոտի իշխանաց իշխան լինելու տարիների քանակը 32-ն է՝ այն հաշվարկով, որ նա թագավոր է դարձել իր իշխանության 32-րդ տարում: Աշոտի մահը տեղի է ունեցել իշխանության 36-րդ տարում և թվագրված է փրկչական ՊՂԱ (891) ու հայոց ՅԼԸ (338/889) թվականով, Բյուզանդիայի Լևոն Զ կայսեր (886-912) իշխանության չորրորդ ու Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի գահակալության 15-րդ տարով: Նույն թվականով թվագրված է նաև Սմբատի գահ բարձրանալը, որի առաջին տարին համապատասխանում է կաթողիկոսի գահակալության 16-րդ տարվան¹:

Սամվել Անեցին, խոսելով հայոց թվականի սկզբնավորման մասին, դրա առաջին տարի է համարում ՇԾԴ թվականը (554), որը միևնույն ժամանակ, ըստ պատմիչի, համապատասխանում է Հուստինիանոս Ա կայսեր (527-565) գահակալության 22-րդ և Խոսրով Անուշիրվան թագավորի (531-579) գահակալության 19-րդ տարվան: Այն նույնական է նաև հայոց կաթողիկոս Մովսեսի [իրականում՝ Ներսես Բ Բագրևանդցի (548-557)] աթոռակալության չորրորդ տարվան²: Հուստինիանոսի գահակալության 22-րդ տարին 549/550 թվականն է, իսկ Խոսրով Ա Անուշիրվանի 19-րդ տարին՝ 550/551 թվականը: Սակայն, պատմիչը Խոսրով Անուշիրվանի գահակալության առաջին տարի համարում է 536 թվականը, իսկ Հուստինիանոսի կայսրության առաջին

¹ Նույն տեղում, էջ 115:

² Նույն տեղում, էջ 94:

տարի՝ 533 թվականը¹, ուստի նշված տարիների գումարման արդյունքում ստացվում է 554/555 թվականը: Նույն կերպ նա կաթողիկոսի աթոռակալության առաջին տարին համարում է 551 թվականը, ուստի չորրորդ տարին ստացվում է 554 թ.: Կարելի է տեսնել, որ վերոհիշյալ հաշվարկներում թվականները հարմարեցված են միմյանց:

Եթե փորձենք վերլուծել ժամանակագրական այս բարդ համակարգը, կարող ենք արձանագրել հետևյալը: Աշոտի իշխանության առաջին տարին 856 թվականն է (և ոչ թե 854 թվականը հայոց թվականով, երբ դեռ իշխում էր Աշոտի հայր Սմբատը), որից եթե հաշվարկենք նրա ընդհանուր իշխանության տարիները մինչև մահը, կհասնենք 891 թվականը: Աշոտի գահ բարձրանալը տեղի է ունեցել նրա իշխանության 32-րդ տարում, որը 887 թվականն է՝ համապատասխան հայոց 334 (885) թվականին: Միևնույն ժամանակ այն տեղի է ունեցել Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի գահակալության 11-րդ տարում, ըստ որում՝ հայրապետի աթոռակալության առաջին տարին հայոց 324 թվականն էր ու Աշոտի իշխանության 22-րդ տարին, այսինքն՝ 876 թվականը: 11-րդ տարին ստացվում է 887 թվականը: Մյուս կողմից, Աշոտի մահը վրա է հասել նրա իշխանության 36-րդ տարում՝ 891 թ., որը, ըստ Սամվել Անեցու, համապատասխանում է հայոց 338 (889) ու փրկչական 891 թվականներին, Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի հայրապետության 15-րդ տարուն (891) և Բյուզանդիայի Լևոն Չ կայսեր գահակալության 4-րդ տարուն (890/891): Նույն թվականին գահ բարձրացած Սմբատի թագավորության առաջին տարին, սակայն, համապատասխանում է կաթողիկոսի գահակալության 16-րդ տարուն, այսինքն՝ հաջորդ թվականին:

Սամվել Անեցու ժամանակագրական համակարգը խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ պարզապես անթերի է, միմյանց հարմարեցված են գրեթե բոլոր թվերը: Միայն հարկ է պարզաբանել մի կարևոր խնդիր: Ակնհայտ է, որ պատմիչի նշած որոշ հայկական թվականներին եթե գումարում ենք 551, արդյունքները ստացվում են 2 տարով պակաս փրկչական թվականներից: Վերջիններս հաճախ ոչ թե 2 տարով գերազանցում են իրական թվականներին, այլ համընկնում

¹ Նույն տեղում, էջ 92:

դրանց: Բավական է մեջ բերել դրանցից որոշները: Այն իրողությանը, որ Աշոտ Ա-ն վախճանվել է 891 թ. և ոչ թե 889 թ., մենք դեռ կանդրադառնանք: Սամվել Անեցու կողմից նշված փրկչական թվականներն այդ առումով ամբողջությամբ համապատասխանում են իրականությանը: Աշոտ Բագրատունին վախճանվել է 891 թ. (ՊՂԱ)՝ իշխելով ընդհանուր առմամբ 36 տարի (մահացել է իր իշխանության 36-րդ տարում): Նույն թվականն է մատնանշում նաև Բյուզանդիայի կայսր Լևոն Զ-ի 4-րդ տարին Աշոտի մահանալու վերաբերյալ իրողությունը, ինչպես նաև նույն իրադարձության թվագրումը Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի հայրապետության 15-րդ տարով: Երկու դեպքերում էլ խոսքը 891 թ. մասին է: 891 թվականից եթե հանենք այդ 36 տարիները, կստանանք 855/856 թվականը: Աշոտը թագավոր է դարձել իր իշխանության 32-րդ տարում, որը եթե հաշվենք 855/856 թվականից, կստանանք 887 թվականը: Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսը գահ է բարձրացել Աշոտի իշխանության 22-րդ տարում, այսինքն՝ 876 թ., որից հաշվելով 11-րդ տարին, երբ Աշոտը գահ բարձրացավ, կստացվի դարձյալ 887 թվականը: Այս բոլոր թվականների մեջ ունենք երկուսը, որոնք հստակ են՝ Լևոն Զ կայսեր գահակալությունը՝ 886 թ. սկսած և Աշոտ Ա-ի մահը, ինչպես կոեսնենք, 891 թվականին: Սամվել Անեցու կողմից նշված, այս իրադարձություններին վերաբերող թվականներից իրականությանը համապատասխանում են փրկչական թվականները: Իսկ մասնավորապես Աշոտի մահվան թվագրումը հայոց ՅԼԸ (338/889) թվականով պարզապես հետևանք է այն իրողության, որ պատմիչը հայոց թվականը սկսել է հաշվել 553 թվականից, ուստի նրա նշած հայոց ՅԳ (303/554) թվականին, երբ սկսվել է Աշոտի իշխանությունը, հարկ է գումարել ոչ թե 551, այլ 553 տարի: Այլապես կստացվի, թե Աշոտը սպարապետ է դարձել այն ժամանակ, երբ այդ պաշտոնը դեռևս զբաղեցնում էր նրա հայրը:

Մյուս կողմից, նշելով Բարսեղ Ա կայսեր գահակալության մասին՝ Սամվել Անեցին այն փրկչական թվականով թվագրում է 865 թ.՝ գահակալության առաջին տարին համարելով 866 թվականը: Իսկ հայոց թվականով նույն իրադարձությունը թվագրված է 312/863 թ. (գահակալության առաջին տարին՝ 313/864 թ.), որը սխալ է, քանի որ Բար-

սեղ Ա-ն իշխել է 867 թվականից: Հակառակ վիճակն է, երբ Սամվել Անեցին ներկայացնում է Լևոն Զ կայսեր գահակալության թվականները՝ փրկչական 887 (առաջին տարին՝ 888 թ.) և հայոց 334/885 (առաջին տարին՝ 335/886թ.) թվականներով¹: Այս պարագայում ճիշտ է երկրորդ թվագրումը:

Սամվել Անեցու տեղեկությունների քննությունը, անկախ մնացյալ մանրամասնություններից, առաջացնում է մի կարևոր հարց: Եթե Աշոտ Ա-ի մահվան վերաբերյալ նրա հաղորդած թվականներից ճշգրիտ է փրկչական թվականով ներկայացվածը, ինչո՞ւ պետք է մենք Հայոց թագավորի գահակալության առաջին տարվա վերաբերյալ նրա տեղեկություններից հիմք ընդունենք ոչ թե դարձյալ փրկչական թվականով, այլ հայոց թվականով ներկայացվածը: Եթե հենմանք այն բանի վրա, որ այդ պարագայում տրամաբանորեն հենց փրկչական թվականով ներկայացվածն է ճշգրիտ, ապա Սամվել Անեցուն կարող ենք համել այն հեղինակների ցուցակից, որոնք Աշոտ Ա-ի գահակալության սկիզբ են համարում 885 թվականը և ընդգրկել այն հեղինակների խմբում, որոնք այդ իրադարձությունը դնում են 887 թվականին:

Վերջինիս օգտին է նաև այն իրողությունը, որ Աշոտ Ա-ին վերագրելով 5 տարվա թագավորություն և նրա թագավորության առաջին տարին համարելով հայոց ՅԼԵ (335/886) թվականը՝ Սամվել Անեցին ոչ մի կերպ չէր կարող հասնել 889 թ., երբ, ըստ նրա, իբր թե մահացել է Հայոց թագավորը: 886 թվականին գումարելով թագավորության 5 տարիներ՝ նա պետք է հասներ 890 թվականին: Բայց քանի որ Աշոտ Ա-ն մահացել է 891 թ., և, այդ առումով, ճիշտ է պատմիչի կողմից նշված փրկչական թվականը, ուրեմն 5 տարով հետհաշվարկը հասցնում է 887 թ., որը և նրա կողմից որպես Աշոտ Ա-ի գահակալության սկիզբ դարձյալ ներկայացված է փրկչական թվականով:

Պատմիչների մի խումբ՝ Կիրակոս Գանձակեցին, Մխիթար Այրիվանեցին և Ստեփաննոս Օրբելյանը, Աշոտ Ա-ի գահակալության սկիզբ են համարում հայոց ՅԼԴ (334) թվականը, որը 551 թվականից հաշվելու

¹ Նույն տեղում, էջ 115:

դեպքում սկսվում էր 885 թ. ապրիլին և ավարտվում 886 թ. ապրիլին: Նրանք Աշոտ Ա-ին վերագրում են 5 տարվա թագավորություն:

Կիրակոս Գանձակեցին տեղեկացնում է, որ Աշոտ Բագրատունին թագադրվել է 334/885 թ.¹ 434 տարի Արշակունյաց թագավորության կործանումից անց: Նա 32 տարի իշխանաց իշխան եղավ և 5 տարի թագավոր¹: Արշակունյաց թագավորության վերացումից հետո 434 տարի հաշվարկելու դեպքում ստացվում է 862 թ., այսինքն՝ երբ Աշոտը դարձել է իշխանաց իշխան: Ստորև կտեսնենք, որ որոշ աղբյուրներ հենց այդ թվականն են համարում Աշոտի թագավորության սկիզբ: Սակայն, այստեղ կա մաս հաշվարկի սխալ: Ասված է, որ Աշոտը իշխանաց իշխան է եղել 32 տարի: Եթե հավելենք «իշխան» բառը, իրավիճակը դարձյալ չի հանգուցալուծվի, քանի որ 334/885 թվականից հետո գնալով 32 տարի՝ կստանանք 853 թ., որը սխալ է, մինչդեռ եթե հետհաշվարկ կատարենք 887 թվականից, ամեն ինչ կընկնի իր տեղը: Հավանական է, որ Կիրակոս Գանձակեցին հետհաշվարկը կատարել է հենց 887 թվականից:

Մխիթար Այրիվանեցին տեղեկացնում է, որ Աշոտ Բագրատունին գահ է բարձրացել Արշակունիների թագավորության անկումից 434 տարի հետո, իսկ Աշոտի գահ բարձրանալու տարի է համարում հայոց 334/885 թվականը²: Պատմիչն այնուհետև հավելում է, որ Բագրատունյաց թագավորությունը գոյատևել է 160 տարի և վերացել հայոց 493 թ. (1044)³: Պատմիչը հայոց թվականության սկիզբ համարում է 552 թվականը⁴:

Ստեփաննոս Օրբելյանը հաղորդում է, որ Աշոտը գահ է բարձրացել հայոց 334/885 թ. և թագավորել 5 տարի⁵:

¹ Տե՛ս «Կիրակոսի Գանձակեցույ Պատմութիւն Հայոց», աշխատասիրությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961, էջ 80-81:

² Տե՛ս «Մխիթարայ Այրիվանեցույ Պատմութիւն Հայոց»: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին, Մոսկվա, 1860, էջ 55, «Մխիթարայ Այրիվանեցույ Պատմութիւն ժամանակագրական», ի լոյս ընծայեաց Բ.Պ., Ս. Պետերբուրգ, 1867, էջ 70:

³ Տե՛ս «Մխիթարայ Այրիվանեցույ Պատմութիւն ժամանակագրական», էջ 73:

⁴ Նույն տեղում, էջ 63:

⁵ Տե՛ս «Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական», ի լոյս ընծայեաց Ս. Էմին, Մոսկվա, 1861, էջ 127-128:

Միակ հեղինակը, որ Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալը թվագրում է հայոց ՅԼԵ (335/886) թվականով, Միմեն Երևանցի կաթողիկոսն է (XVIII դ.): Նա գրում է, որ Աշոտը գահ է բարձրացել Գևորգ Գառնեցի կաթողիկոսի 22-ամյա գահակալության 10-րդ տարում՝ հայոց 335 թվականին և վախճանվել 5 տարի անց¹: Աշոտ Ա-ի թագավորության շրջանից շուրջ 9 դար անց գործունեություն ծավալած հեղինակի հաղորդումը, առավել ևս, որ այն չի համընկնում խնդրո առարկայի վերաբերյալ պատմիչներից և ոչ մեկի տեղեկության հետ, կարող է պարզ սխալի հետևանք լինել:

Պատմիչների մյուս խումբը՝ Մովսես Դասխուրանցին, Ասողիկը և Վարդան վարդապետը, Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու տարի են համարում հայոց ՅԼԶ (336/887) թվականը: Նրանք նույնպես Աշոտ Ա-ին վերագրում են 5 տարվա գահակալություն:

Աշոտ Բագրատունու թագավոր հռչակվելու վերաբերյալ տեղեկություն է պահպանել Մովսես Դասխուրանցին. «Յերեք հարիւր երեսուն և վեց թուին (887) եղև Աշոտի Բագրատունոյ նստուցանել զաթոռ թագաւորութեանն իւրոյ ի մէջ Հայաստանեայց...: Ապա բարեպաշտն Համամ որ և Աղուանից եղև թագաւոր, նոյնպէս զկործանեալ թագաւորութիւն տանա Աղուանից նորոգեաց, որպէս Աշոտ Բագրատունի՝ զՀայոց թագաւորութիւնն. այսք ի միում ժամանակի գործեցան»²: Վերջին տեղեկության հետ կապված՝ Ա. Հակոբյանը հիմնավոր կերպով ցույց է տվել, որ այն ընդմիջարկություն է. Համամի կողմից Աղվանից թագավորության վերականգնումը տեղի չի ունեցել Աշոտի կողմից Հայոց թագավորության վերականգնման հետ միաժամանակ, և որ այնտեղ հստակ նշված է եղել վերականգնման տարին՝ 893 կամ 894 թվականը³: Մովսես Դասխուրանցու տեղեկության արժեքը հատկապես կարևորվում է այն իրողությամբ, որ իր աշխատության այս հատվածը

¹ Տե՛ս «Ձամբռ, Գիրք, որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի եւ պարունակող բնաւից որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս, եւ իւրոց շրջակայից վանօրէիցն, շարագրեցեալ Միմէօնէ Կաթողիկոսէ», Վաղարշապատ, 1873, գլ. Բ:

² Տե՛ս **Մովսէս Կաղանկատուացի**, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, բնագիրը՝ Վ. Առաքելյանի, Ե., 1983, էջ 335:

³ Տե՛ս **А. Акопян**, Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, Е., 1987, էջ 203-210:

շարադրելիս պատմիչն օգտվել է խնդրո առարկա իրադարձությունների ժամանակակից Մաշտոց Եղիվարդեցու (հայոց կաթողիկոս՝ 898 թ.)՝ մեզ չհասած պատմական երկից¹:

Աշոտ Ա-ի վերաբերյալ տեղեկությունների առատությամբ ու բազմազանությամբ աչքի է ընկնում հատկապես ստուգապատում մատենագիր Ասողիկի աշխատությունը: Պատմիչը հայոց թվականի սկզբնավորումը դնում է 553 թվականին, սակայն ստորև կտեսնենք, որ հայոց թվականի հետ կապված նրա բոլոր հաշվարկները կատարված են՝ սկսելով 551 թվականից: Պատմիչը սկզբում հաղորդում է, որ խալիֆայի կողմից Աշոտն իշխանաց իշխան է կարգվել հայոց ՅԺԱ (331) թվականին, այսինքն՝ 862 թվականին²: ՅԺԱ թվականին Աշոտը կարգվեց իշխանաց իշխան և իշխեց 25 (ԻԵ)³ տարի՝ մինչև հայոց ՅԼԶ (336/887) թվականը⁴: Ապա անդրադառնալով իր իսկ խոսքերով Հայոց թագավորության երրորդ նորոգմանը Բագրատունիների կողմից՝ Ասողիկը հավելում է, որ այն տեղի է ունեցել «ի ձեռն Աշոտոյ Բագրատունոյ, որ եղև յաւուրս Վասլի Յունաց թագաւորին եւ կամակցութեամբ նորին յՅԼԶ (336/887) թուականութեանս Հայոց, եւ ի գալստենէ Փրկչին մերոյ Տեառն Աստուծոյ ամբ ՊԶԸ (888), յաւուրս Տեառն Գեորգայ յԺԲ (12) ամի հայրապետութեան նորա»⁵: Պատմիչը հավելում է, որ Աշոտը «նախքան զթագաւորութիւնն երեսնամեայ ժամանակաւք իշխան եւ իշխանաց իշխան եղեալ Հայոց եւ Վրաց»⁶: Ի վերջո, ամփոփելով Աշոտ Բագրատունու վերաբերյալ իր հիշատակությունները, պատմիչն ավելացնում է, որ «այս Աշոտ կեցեալ ամս ԼԲ (32)⁷, թագաւորեալ ամս Ե (5)՝ մահուամբ փոխի առ Քրիստոս»⁸:

¹ Տե՛ս Ա. Զակոբեան, Պատմա-աշխարհագրական եւ վիճագրագիտական հետազոտութիւններ (Արցախ եւ Ուտիք), Վիեննա-Երեւան, 2009, էջ 270-272:

² Տե՛ս Ասողիկ, էջ 729:

³ Այլ ձեռագրերում՝ ամս 27:

⁴ Տե՛ս Ասողիկ, էջ 709-710:

⁵ Նույն տեղում, էջ 740:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Այլ ձեռագրերում՝ ԻԱ (21) տարի:

⁸ Տե՛ս Ասողիկ, էջ 741:

Պատմիչի հաղորդումներից քաղում ենք հետևյալ տեղեկությունները.

- ա. Աշոտ Բագրատունին իշխանաց իշխան է դարձել 862 թվականին,
- բ. նա իշխանաց իշխան է եղել 25 տարի՝ մինչև 887 թվականը,
- գ. նա թագավոր է հռչակվել Բարսեղ Ա-ի օրոք և նրա կամակցությամբ հայոց 336/887 թ. և փրկչական 888 թվականին,
- դ. նրա թագավոր դառնալը համընկել է Հայոց Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի աթոռակալության 12-րդ տարվան,
- ե. նա 30 տարի իշխան և իշխանաց իշխան է եղել (պատմիչը նաև 32 տարի է նշում),
- զ. նա թագավորել է 5 տարի,
- է. Սմբատը թագավոր է դարձել հայոց ՅԽ (340/891) թվականին¹:

Պատմիչի հաղորդումներն աչքի են ընկնում ժամանակագրական կոռ կառուցվածքով: Նա համոզված է, որ Աշոտի թագավորության սկիզբը 887 թվականն է, և հստակորեն նշում է, որ նա իշխանաց իշխան է դարձել 862 թ., իշխել 25 և թագավորել 5 տարի: Հաշվելով Աշոտի՝ իշխան դառնալու 855 թվականից, ամեն ինչ համընկնում է: Աշոտի՝ իշխան և իշխանաց իշխան լինելու տևողությունը 32 տարի է, ինչպես նշում է պատմիչը:

Ն. Ադունցը կարծիք է հայտնել, որ «Աշոտ կեցեալ ամս ԼԲ» հաղորդումը խեղաթյուրված է, որովհետև Աշոտը ավելի երկար է ապրել²: Մեր կարծիքով՝ այն խեղաթյուրված չէ, ավելին՝ տեքստում բացակայում են «իշխան և իշխանաց իշխան» բառերը, որոնք հավելելու դեպքում կստանանք «Աշոտ [իշխան և իշխանաց իշխան] կեցեալ ամս ԼԲ»: Խնդիրն այն է, որ Ասողիկն օգտվել է տարբեր հեղինակներից և, քանի որ Աշոտի թագավորության առաջին թվական է համարել 887-ը, հետո հաշվարկ է կատարել և 30 տարին դարձրել 32, որպեսզի Աշոտի իշխանության առաջին տարին լինի 855 թ., այլապես հաշվարկում եր-

¹ Նույն տեղում:

² Տե՛ս Ն. Ադունց, Երկեր, հ. Ա, էջ 473:

կու տարվա սխալ էր առաջանալու: Պատահական չէ, որ նույն հաշվարկն առկա է նաև Կիրակոս Գանձակեցու երկում, չնայած վերջինս Աշոտի թագավորության սկզբի այլ թվական է նշում:

Ասողիկի տեղեկություններում առկա են նաև որոշ անհամապատասխանություններ: Եթե Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսը աթոռակալել է 876 թ. սկսած, նրա հայրապետության 12-րդ տարին 887/888 թվականն է: Սակայն այստեղ ևս պատմիչը հավատարիմ է իր իսկ ներկայացրած ժամանակագրությանը: Ըստ նրա՝ Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի նախորդը՝ Չաքարիա Ա Չազեցի կաթողիկոսն աթոռակալել է՝ սկսած հայոց ՅԲ (302/853) թվականից 22 տարի՝ մինչև հայոց ՅԻԳ (324/875) թվականը¹: Պետք է նշել, որ Չաքարիա Գ Չազեցուն Հովհաննես Դրասխանակերտցին ևս վերագրում է 22 տարվա հայրապետություն², մինչդեռ Թովմա Արծրունին՝ 18 տարի³, սկսած հայոց 303/304 (854-855) թվականից, քանի որ նրա գահակալության 3-րդ տարին, ըստ պատմիչի՝ հայոց 306 (857) թվականն էր⁴: Ասողիկի ժամանակագրության համաձայն՝ Չաքարիա Ա Չազեցուն փոխարինած Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի աթոռակալության 12-րդ տարին հենց 887 թվականն է:

Պատմիչի տեղեկությունների մեջ գլխավոր հակասությունը վերաբերում է այն նշմանը, թե Աշոտ Բագրատունին թագավոր է հռչակվել 887 թ., և դա տեղի է ունեցել Բարսեղ Ա-ի օրոք, որը մահացել է 886 թվականին: Այդ հույժ կարևոր խնդրի պարզաբանմանը մանրամասնորեն կանդրադառնանք ստորև:

Վարդան վարդապետը հաղորդում է, որ Գևորգ կաթողիկոսի աթոռակալության ժամանակ «ընդարձակեալ մեծին Աշոտի ի Վիրս և Աղուանս, և զԿաւկասայինսն հնազանդեալ, և չէր ինչ պակաս՝ բայց ի թագէ»⁵: Աշոտ Բագրատունին, փաստորեն, Այսրկովկասյան երկրներին տիրել է նախքան թագավոր դառնալը: Պատմիչը նշում է, որ Աշո-

¹ Տե՛ս **Ասողիկ**, էջ 710:

² Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 442:

³ Տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Ամանուն**, էջ 338:

⁴ Նույն տեղում, էջ 312:

⁵ **Վարդան վարդապետ**, էջ 85:

տը գահ է բարձրացել հայոց 336 թ. (887) և փրկչական 888 թ.՝ Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի գահակալության 12-րդ տարում և թագավորել 5 տարի¹:

Աշոտ Բագրատունու գահակալությանը խիստ համառոտ անդրադարձել է նաև Մխիթար Անեցին: Նա նշում է. «Աշոտ՝ ԼԶ: Սա ԼԱ ամի իշխանութեան իւրոյ թագաւորեաց Հայոց ի Բագրատունեաց»²: Մեկ այլ տեղում Մխիթար Անեցին տեղեկացնում է, որ «նաև Վասիլ առաքէ նմա (իմա՝ Աշոտին-Ա. Ե.) թագ՝ լինել իշխանաց իշխան ՅԼԶ թվին»³: Այս տեղեկություններից հեռուն գնացող եզրակացություններ կատարելն անհնար է: Այն նման է Սամվել Անեցու հիշատակությանը: Միակ տարբերությունն այն է, որ Մխիթար Անեցին Աշոտի գահ բարձրանալը տեղադրում է նրա իշխանության ոչ թե 32-րդ, այլ 31-րդ տարում: Եթե թեականորեն Աշոտ Բագրատունու իշխանության սկիզբ համարենք 855 թվականը, ապա կստացվի, որ նա գահ է բարձրացել 886 թ. և վախճանվել՝ 891 թվականին: Մինչդեռ հայոց 887 թվականի հիշատակությունը ցույց է տալիս, որ պատմիչը Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու տարի է համարում հենց 887 թվականը:

Այժմ հարկ ենք համարում դարձյալ անդրադառնալ այն իրողությանը, որ Շապուհ Բագրատունու պատմական երկից օգտվել են Ասողիկը, Սամվել Անեցին, Կիրակոս Գանձակեցին և Վարդան վարդապետը: Ասողիկն ու Վարդան վարդապետը Աշոտ Բագրատունու՝ թագավոր հռչակելու տարեթիվ են համարում հայոց 336 (887/888) թվականը: Մեր քննությունը ցույց տվեց, որ, ամենայն հավանականությամբ, նույն թվականն է նշում նաև Սամվել Անեցին: Շապուհ Բագրատունու աշխատությանը ծանոթ հեղինակներից միայն Կիրակոս Գանձակեցին է, որ Աշոտ Բագրատունու՝ գահ բարձրանալու տարի է համարում 885 թվականը: Այս ամենից մեծ հավանականությամբ կարող ենք բխեցնել, որ Շապուհ Բագրատունու երկում որպես Աշոտ Բագրատունու՝ թագավոր հռչակվելու տարեթիվ նշված է եղել հայոց

¹ Նույն տեղում, էջ 85-86:

² Տե՛ս **Մխիթար Անեցի**, Մատեան աշխարհավէպ հանդիսարանաց, աշխատասիրությամբ Հ. Մարգարյանի, Ե., 1983, էջ 67:

³ Նույն տեղում, էջ 121:

336 (887/888) թվականը: Այդ նույն թվականը, ինչպես տեսանք, առկա է նաև խնդրո առարկա իրադարձությունների մեկ այլ ժամանակակցի՝ Մովսես Դասխուրանցու երկում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ձեռագրերից մեկում հիշատակված է, թե Համամը մասնակցել է Աշոտ Բագրատունու թագադրությանը և իբր օծել ու օրհնել նրան¹: Պարզ է, որ Համամի մասնակցությունն Աշոտ Բագրատունու թագադրությանը ոչ միայն հնարավոր էր, այլև պարտադիր, իսկ ինչ վերաբերում է նրա կողմից օծում և օրհնություն կատարելուն, ապա դա անհնար էր, քանի որ նման արարողություններն իրականացնում էր և խնդրո առարկա դեպքում իրականացրել է հայոց կաթողիկոսը²:

Վերևում բերված աղբյուրների հեղինակները, բացառությամբ Հովհաննես Դրասխանակերտցու և Թովմա Արծրունու, ապրել և ստեղծագործել են Աշոտ Ա-ից երկար ժամանակ հետո, ուստի վերջինիս գահ բարձրանալու թվականի վերաբերյալ նրանց հիշատակությունները, ինչպես նշեցինք, միանշանակ ընդունվել չեն կարող: Ն. Աղոնցն ընդհանրապես, հաշվի առնելով այն, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին գերծ է մնում ժամանակագրական բնույթի տեղեկություններ հաղորդելուց, խնդրո առարկա թեմայի քննության համար հիմնական աղբյուր համարում է Թովմա Արծրունու աշխատությունը³:

Աշոտի՝ գահ բարձրանալու և թագավորության տարիների վերաբերյալ կարևոր տեղեկություններ են պահպանվել նաև հայկական տարբեր հիշատակարաններում ու ժամանակագրություններում: Ըստ որում՝ այս աղբյուրներում, կապված Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների քանակի հետ, պատկերն այլ է: Ի սկզբանե նշենք, որ անհայտ է, թե որ թվականից են այդ ժամանակագրությունների ու հիշատակարանների հեղինակները սկսել հայոց թվականի հաշվարկը՝ 551, թե 553 թվականից: Այդ կարելի է ճշտել այնտեղ բերված տարբեր թվականների համադրության միջոցով:

¹ Տե՛ս «Մայր Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի», հ. Ա, կազմեցին Օ. Եզանյան, Ա. Ջեյթունյան, Փ. Այնթափյան, Ե., 1965, էջ 40:

² Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 443:

³ Տե՛ս **Ն. Աղոնց**, Երկեր, հ. Ա, էջ 474:

Ժամանակագրությունների ու հիշատակարանների առաջին խումբն Աշոտ Բագրատունու թագավորության սկիզբ է համարում հայոց ՅԼԳ (333/884) թվականը: Պահպանվել է հիշատակություն՝ Աշոտ Ա-ի 5 տարի թագավորելու վերաբերյալ:

Աշոտ Ա-ի թագադրության թվականի վերաբերյալ պահպանվել է մեկ մանրամասն տեղեկություն՝ տարեթվով և ամիս ու ամսաթվով: Մատենադարանի ձեռագիր Ավետարաններից մեկում պահպանվել է Գրիգոր Մաշկևորի անունով գրված մի հիշատակարան, որտեղ նշված է. «Գրեցաւ ի սկիզբն թագաւորութեան Բագրատունեաց Աշոտոյ, ձեռամբ անարժան Գրիգոր Մաշկևորի, ի ժամանակս հայրապետութեան Գէորգա կաթողիկոսին, որ օծեաց զԱշոտ թագաւոր Հայոց, ի թվին մերում ԳՃԼԳ (333/884) և քաղոց ամսոյ Ժ, ի անուն սրբոյն Սքանչելագործին վանից»¹: Փաստորեն՝ Աշոտը Հայոց թագավոր է օծվել 884 թ. օգոստոսի 26-ին: Ի՞նչ կստացվի, սակայն, եթե 884 թվականից հետո գնանք այն 30 տարին, երբ Աշոտը եղել է իշխան ու իշխանաց իշխան: Կստացվի, որ նա սկսել է իշխել 855 թվականից, որը ճշգրիտ է:

Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկությունը հաստատվում է ժամանակագրություններից մյուսում պահպանված տեղեկությամբ. «Թուին ԳՃԳ (303) Աշոտ չորրորդ Բագրատունի, որ է որդի Սմբատայ երկրորդի, թագաւոր ամս ԼԱ (31): ...Թուին ԳՃԼԳ (333/884) Աշոտ չորրորդ Բագրատունի, ...թագաւորեաց ամս Ե (5)»²: 31 տարվա թագավորության հիշատակությունը սրբագրելի է որպես տեղեկություն Աշոտ Բագրատունու իշխանության շրջանի վերաբերյալ:

Հայոց ՅԼԳ կամ ԳՃԼԳ (333/884) թվականին Աշոտի գահ բարձրանալու վերաբերյալ տեղեկություններ են պահպանվել նաև մեկ այլ ժամանակագրության մեջ³:

Հիշատակարանների և ժամանակագրությունների մյուս խմբում որպես Աշոտ Ա-ի թագավորության առաջին տարի նշված է հայոց ՅԼԳ (334/885) թվականը: Ըստ որում՝ հարկ է ի նկատի ունենալ, որ

¹ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Ե., 1988, էջ 38-39:

² «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. I, էջ 256:

³ Նույն տեղում, էջ 258:

այս խմբի աղբյուրներում Աշոտ Ա-ին վերագրվում է 7 տարվա թագավորություն՝ բացառությամբ մեկի, որտեղ նշված է 5 տարի:

Ժամանակագրություններից մեկում ասվում է, որ «ի թվին ՅԼԴ (334/885) թագաորեաց Աշոտ Բագրատունի: Եվ լինի ի բառնալոյ թագաորութենէն Արշակունեաց մինչև ի թագաորութիւնն Բագրատայ ՆԼԴ (434): Այս Աշոտ Լ (30) ամ իշխանաց իշխան եղաց և Է (7) ամ թագաոր և փոխեցաւ ի Քրիստոս»¹: Աշոտի մահը, եթե հաշվենք 885 թվականից, ընկնում է 891/892 թ.: Սակայն նկատենք, որ, Աշոտի իշխանաց իշխան հռչակվելու 862 թվականին գումարելով 30 տարի, կստանանք ոչ թե ժամանակագրությունում նշված 885 թ., այլ 892 թ., իսկ վերջինիս էլ՝ թագավորության 7 տարին՝ 899 թ.: Ժամանակագրությունը զգալիորեն խեղաթյուրված է, և Աշոտ Բագրատունու իշխանաց իշխան եղած ժամանակաշրջանում, փաստորեն, ընդգրկված են նաև նրա իշխանության 7 տարիները (855-862):

Մեկ այլ ժամանակագրության մեջ նշված է, որ «Աշոտ ...թագաորեաց ամենայն Հայոց ամս Է (7). և նախքան զթագաորն Հայոց և Վրաց իշխանաց իշխան կացուցեալ ամս Լ (30)»²:

Անանուն մի ժամանակագրության մեջ Աշոտ Ա-ի թագադրությունը թվագրված է հայոց 334 թվականով (885), իսկ թագավորության տարիների քանակը նշված է 5³:

Հիշատակարանների և ժամանակագրությունների մի խումբ էլ Աշոտ Ա-ի թագավորության առաջին տարի է համարում հայոց 336 թվականը (887): Այստեղ առկա են Աշոտ Ա-ի թագավորությանը վերագրվող թե՛ 5 և թե՛ 7 տարիների վերաբերյալ հիշատակություններ:

Սանահինի վանքի հիշատակարանում Աշոտ Ա-ի թագավորության սկիզբ է դիտարկվում Քրիստոսի գալստյան կամ փրկչական ՊԶԸ (888) և Հայոց թվականության ՅԼԶ (336/887) թվականը⁴: Հիշատակա-

¹ «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, կազմեց Վ. Հակոբյան, Ե., 1956, էջ 129: Գոյություն ունի նաև Աշոտ Ա-ի թագադրության թվականի տարընթերցում՝ «ի թուին ԳՃԼԳ (884)» (նույն տեղում):

² Նույն տեղում, էջ 501:

³ Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. I, էջ 384:

⁴ «Հիշատակարան Սանահինյ վանից (Սանահինի քեթօրուկը)», աշխատասիրութեամբ Պ. Մուրադեանի, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 49-50:

րանի մի մասն արտագրված է Ասողիկից¹: Սակայն մյուս պարբերության մեջ գրված է հետևյալը. «Այս Աշոտ կացեալ ամս ԻԱ. (21) եւ թագաւորեալ ամս Է. (7) փոխի մահուամբ առ Քրիստոս: Իսկ զկնի Աշոտոյ ՅԻ. (340/891) թուականին թագաւորէ Սմայատ որդին նորա, տիրելով բոլոր հայրենեաց իւրոց Հայոց եւ Վրաց եւ ժառանգելով զքաղաքս հակառակորդաց»²: Չնայած այստեղ ևս կա հարազատություն Ասողիկի համապատասխան հատվածի հետ, կա նաև տարբերություն: Աշոտը իշխել է 21 և թագավորել 7 տարի: Սակայն, 7 տարի հավելելով Աշոտի գահակալության սկիզբ համարվող 887 թվականին, կստանանք 893/894 թ., որը սխալ է: Սխալ է նաև իշխելու վերաբերյալ նշված 21 տարին: Հնարավոր է նաև այլ մոտեցում նշված տեղեկություններին: Եթե հիմք ընդունենք, որ Աշոտը, ըստ հիշատակարանի, վախճանվել է 891 թ., և հետհաշվարկ կատարենք թագավորության 7 տարիները, կհասնենք 884 թ., երբ, ըստ Գրիգոր Մաշկերի տեղեկության, նա օծվել է Հայոց թագավոր: Այդ թվականից հետհաշվարկ կատարելով 21 տարի, կհասնենք 863 թ., երբ Աշոտը նոր էր միայն հռչակվել իշխանաց իշխան: Փաստորեն՝ խոսքը կարող է լինել Աշոտի իշխանաց իշխանության տարիների վերաբերյալ: Պետք է նշել, որ Աշոտի 21 տարվա իշխանության մասին ակնարկ կա նաև Ասողիկի աշխատության որոշ ձեռագրերում³: Կարելի է ենթադրել, որ Սանահինի վանքի հիշատակարանում ի մի են բերված Աշոտ Բագրատունու իշխանության և գահակալության վերաբերյալ մի քանի աղբյուրների տեղեկությունները, սակայն չի իրականացվել հակասող տեղեկությունների հաշտեցում:

Մեկ այլ հիշատակարանում նշված է, որ «թագաւորէ Հայոց Աշոտ ամս Ե. (5): Հայ թվական ՅԼԶ (336/887) էր»⁴:

Դավիթ Բաղիշեցու կազմած ժամանակագրության մեջ նշված է, որ «թագաւորեաց Աշոտ, յետ ԼԱ (31) ամի իշխանութեան իւրոյ... թվին ՅԼԶ (336/887) և ի գալստենէ Փրկիչին ամբ ՊԶԸ (888), ի հայրապե-

¹ Հմմտ. «Յիշատակարան Սանահնոյ վանից», էջ 49-50 և Ասողիկ, էջ 158:

² «Յիշատակարան Սանահնոյ վանից», էջ 50:

³ Տե՛ս **Ասողիկ**, էջ 740:

⁴ «Յիշատակարանք ձեռագրաց», կազմ. Գարեգին Ա Կաթողիկոս, հ. Ա (Ե. դարից մինչև 1250 թ.), 48 նմանահամութիւններով, Անթիլիաս, 1951, էջ 87:

տութեան Գէորգեայ ԺԲ (12) ամս, ... ի բառնալոյ թագաւորութեան Արշակունեաց ամբ ՆԼԳ (434): Եւ կացեալ սա թագաւոր ամս Է (7) վաղճանի»¹: Այս տեղեկության մեջ նույնպես առկա են վերևում բերված գրեթե բոլոր ժամանակագրական հակասությունները, քանի որ հեղինակը պարզապես բանաքաղությամբ է զբաղվել: Սակայն, ըստ նրա, Աշոտը թագավորել է 7 տարի, որը կարևոր է: Բանաքաղն այստեղ հիմք է ընդունել Աշոտի գահակալության տարիների վերաբերյալ ամենատարածված տեղեկություններից մեկը՝ առանց նկատելու, որ այն հակասում է իր իսկ կողմից հաղորդվող մնացյալ տեղեկություններին: Խնդիրն այն է, որ նա Աշոտի գահակալության սկիզբ է համարում 887 թվականը, որին, եթե գումարենք 7 տարի, կհասնենք 893/894 թ., որը սխալ է:

Անհրաժեշտ է հավելել, որ, ըստ «Յայսմատուրք»-ի՝ Աշոտ Ա-ի հիշատակի (վախճանի) օրը նշվել է մարտի ամսի 21-ին²: Խնդիրն անդրադարձած Ղ. Ալիշանը և Մ. Օրմանյանը, ինչպես կտեսնենք, այդ տեղեկության հիման վրա կարծիք են հայտնել, որ Աշոտ Ա-ն վախճանվել է հայոց ՅԼԹ թվականի մարտի 20-ին կամ 21-ին, այսինքն՝ 891 թ. փետրվարի 1-ին կամ 2-ին:

Այստեղ հարկ է նշել մի կարևոր իրողություն: Վերևում բերված և ոչ մի աղբյուրում՝ բացառությամբ XVIII դ. հեղինակ Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի երկի, Աշոտի թագադրությունը հայոց 335 թ. (886 թ. ապրիլ-887 թ. ապրիլ³) նշված չէ: Հավանական չէ այն, որ, եթե իրոք նա թագադրվել է այդ թվականին, աղբյուրները կարող էին այն լիովին շրջանցել: Միակ բացառությունը կարող է լինել այն, որ հայոց 334 թվականը սկսվել է 885 թ. ապրիլին ու ավարտվել 886 թ. ապրիլին, այսինքն՝ Աշոտը կարող էր թագադրված լինել 886 թ. առաջին չորս ամիսների ընթացքում, մանավանդ, որ կենդանի էր Բարսեղ Ա-ն, որի կամակցությամբ Աշոտը հռչակվել է թագավոր:

¹ «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 336:

² Տե՛ս «Յայսմատուրք», էջ 233-234:

³ Այս և հետագա հաշվարկները կատարված են ըստ Բ. Թումանյանի տոմարական հաշվումների աղյուսակների [տե՛ս Բ. Թումանյան, Տոմարական հաշվումներ, - «Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1964, թիվ 5, էջ 55-60]:

Աշոտ Բագրատունին «Քարթլիի մատյան»-ում 860-ական թթ. վերջերին հիշատակվում է որպես թագավոր: Վրացական աղբյուրը հաղորդում է, որ Կղարջքի Բագրատունիներից Գ-վարամն Աշոցքը «բաժին հանեց իր կնոջ եղբորը՝ հայոց արքային»¹: Ըստ որում՝ այդ իրադարձությունը վերաբերում է կամ նախքան 870 թ. տեղի ունեցած դեպքերին կամ հենց 870 թվականին, քանի որ դրանից անմիջապես հետո՝ 870 թ., ըստ վրացական աղբյուրի հաղորդած տեղեկությունների ժամանակագրական հերթականության՝ մահացել է Գ-վարամի եղբայր Ատրներսեհը²:

Աշոտ Բագրատունու իշխանության և թագավորելու վերաբերյալ տեղեկություններ են պահպանվել նաև Միքայել Ասորու «Ժամանակագրություն» աշխատության մեջ: Նա հաղորդում է, որ Աշոտն իշխել է 40 տարի, իսկ Սմբատ Ա-ն թագավորել է հայոց 339 թվականից (890 թ. ապրիլ-891 թ. ապրիլ) սկսած՝ 22 տարի: Ժամանակագիրը տեղեկացնում է նաև, որ Սմբատի թագավորության 22-րդ տարում, որը հայոց 360 (911-912) թվականն էր, Ատրպատականի ամիրա Յուսուֆը ներխուժեց Հայաստան: Նույն թվականին էլ Միքայել Ասորին դնում է Սմբատ Ա-ի մահը³: Այն, որ Աշոտի իշխանության 40 տարիների հիշատակությունն աղավաղման հետևանք է, կասկածից դուրս է: Մյուս կողմից, Աշոտի իշխան և իշխանաց իշխան եղած շրջանի վերաբերյալ սկզբնական 30 տարիների հիշատակությունը խեղաթյուրվել է: Իսկ Աշոտ Ա-ի մահը հայոց 339 թվականին հայտնի է հայկական աղբյուրներից: Քանի որ Սմբատ Ա-ի գահակալության 22 տարիները, որոնց վերաբերյալ հիշատակությունը վերցված է, հավանաբար, Հովհաննես Դ-րասխանակերտցուց⁴, նա գումարել է 339 թվականին, Հայոց թագավորի գահակալության 22-րդ տարին նույնացել է հայոց 360 թվականին:

¹ «Քարթլիի մատյան», թարգմ. Վ. Մարտիրոսյան, Հ. Մկրտումյան, «Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 1989, թիվ 9, էջ 63:

² Նույն տեղում, էջ 64:

³ Տե՛ս «Chronique de Michel le Syrien patriarche Jacobite D'Antioche (1166-1199)», Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot, t. III, Paris, 1905, էջ 514-516:

⁴ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 506:

Յավոք, բյուզանդական և արաբական աղբյուրներն Աշոտ Բագրատունու թագադրման հանգամանքների մասին լռում են:

Ամփոփելով Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու և թագավորության տարիների վերաբերյալ սկզբնաղբյուրների հաղորդած տեղեկությունների քննությունը՝ կարող ենք նշել, որ երկու դեպքում էլ հիշատակությունները բազմազան են: Աշոտի՝ գահ բարձրանալը թվագրված է 884, 885 կամ 887 թվականներով, իսկ թագավորության տևողությունը՝ 4, 5 կամ 7 տարի է:

Վերոհիշյալը հետազոտողների առջև քննության հսկա դաշտ է բացում, ուստի և զարմանալի չէ տեսակետների բազմազանությունը՝ հիմնված վերոհիշյալ տեղեկություններից մեկի, դրանց մի մասի կամ ամբողջի համադիր վերլուծության վրա:

Աշոտի՝ 4 տարի թագավորելու մասին խոսում է միայն խնդրո առարկա դեպքերի ժամանակակից Թովմա Արծրունին:

Բագրատունի առաջին թագավորի գահակալությունը 884 թվականով թվագրող աղբյուրներում գրեթե չի խոսվում նրա թագավորության տարիների վերաբերյալ, և միակ հիշատակության մեջ նրան վերագրվում է թագավորության 5 տարի:

Բագրատունյաց թագավորության հիմնադրումը 885 և 887 թվականներով թվագրող աղբյուրներում Աշոտ Ա-ին վերագրվում է 5 և 7 տարվա թագավորություն, ըստ որում՝ առաջինները պահպանել են թագավորության 5 տարիների վերաբերյալ 4 և 7 տարիների վերաբերյալ 2 հիշատակություն, իսկ երկրորդները՝ թագավորության 5 և 7 տարիների վերաբերյալ երկուական հիշատակություն: Աշոտ Ա-ի՝ 7 տարի թագավորելու վերաբերյալ հիշատակություն կա մասնաժամանակագրության մեջ, որտեղ բացակայում է նրա՝ գահ բարձրանալու թվականը:

Արձանագրենք, որ աղբյուրներում Աշոտ Բագրատունու՝ 886 թ. (հայոց ՅԼԵ թվական) գահ բարձրանալու վերաբերյալ, բացի ուշ շրջանի հեղինակ Սիմեոն Երևանցու հաղորդումից, այլ տեղեկություն չկա: Չկա հիշատակություն մասնաժամանակագրության մեջ, որտեղ բացակայում է նրա՝ գահ բարձրանալու թվականը:

Գլուխ Բ
ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԻ
ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ
ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ

Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու թվականի և գահակալության տարիների հարցին անդրադարձել են բազմաթիվ հետազոտողներ, ոմանք՝ մանրամասնորեն, ոմանք՝ հպանցիկ, ոմանք էլ՝ ուղղակի նշելով որևէ թվական:

Ուսումնասիրողների մի խումբ Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու թվականի ճշգրտման համար հիմք են ընդունում Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկությունը:

Գ. Հովսեփյանը Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկության հիման վրա առաջարկում է վերանայել Աշոտ Ա-ի թագավորության սկիզբը՝ այն համարելով 884 թվականը¹:

Հ. Բարթիկյանը ժխտում է Բյուզանդիայի կայսրից Աշոտ Բագրատունու ստացած թագի վարկածը՝ նշելով, որ նման թագ չի եղել, իսկ Աշոտ Ա-ն իրեն հռչակել է Հայոց թագավոր 884 թ. օգոստոսի 26-ին²:

Գ. Գրիգորյանը ևս կարծում է, որ Աշոտը գահ է բարձրացել 884 թ. օգոստոսի 26-ին³:

Վ. Հակոբյանը նշում է, որ Գրիգոր Մաշկևորի հիշատակարանում նշված Հայոց ԳՃԼԳ (333) թվականի քաղոց ամսվա 10-ը համապատասխանում է օգոստոսի 26-ին, որը եղել է չորեքշաբթի: Ըստ ուսումնասիրողի՝ չորեքշաբթի օրերին, ի նշան Քրիստոսի մատնության, հայոց եկեղեցին արգելում էր պատարագ մատուցելը: Դրա հիմքով նա փորձում է պատասխանել այն հնարավոր կասկածներին, թե արդյո՞ք նման մի օր տեղի կունենար թագավորի օծումը⁴: Հովհաննես Դրաս-

¹ Տե՛ս «Յիշատակարանք ձեռագրաց», հ. Ա, էջ 82-84:

² Տե՛ս **Հ. Բարթիկյան**, Բյուզանդիան և հայ պետականությունը X-XI դդ.,-«Լրաբեր (հաս. գիտ)», 1996, թիվ 1, էջ 17-29:

³ Տե՛ս **Գ. Գրիգորյան**, Տարոնի Բագրատունիների ֆեոդալական իշխանությունը IX-X դարերում, Ե., 1983, էջ 116:

⁴ Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 156-157:

խանակերտցին այս մասին գրում է. «...մեծ հայրապետն Գեորգ և զհոգևոր օրհնութեանցն գովութիւնս աստուածայինս ի վերայ կատարեալ փոխանակ օծման սրուակի իւղոյն պսակէն զնա թագաւոր ի վերայ Ասքանագեան ազգին»¹: Մ. Օրմանյանը նշում է, թե կարծես «լոկ աղօթք և օրհնութիւն կատարուած է՝ և ոչ օծում»²: Վ. Հակոբյանը հավելում է, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցու ցուցումը Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկությունը դարձնում է հիմնավոր, այսինքն՝ օրը, իրոք, եղել է չորեքշաբթի և պատարագ չեն մատուցել: Ուստի նա անհիմաստ է համարում ԳՃԼԳ- թվականը համարել խեղաթյուրված և սրբագրել ԳՃԼԳ-ի (885)³, երբ քաղոց ամսվա 10-ը հինգշաբթի էր: Ի հիմնավորումն Աշոտ Բագրատունու՝ 884 թ. թագավոր հռչակվելուն, նա մեջբերում է ևս երկու հիշատակարան, որտեղ իշխանաց իշխանի թագավոր հռչակվելը թվագրված է Հայոց 333 թվականով⁴: Դրա հիման վրա Վ. Հակոբյանը կարծիք է հայտնում, որ Կիրակոս Գանձակեցու և Ստեփաննոս Օրբելյանի կողմից հիշատակվող՝ Աշոտի թագադրության ՅԼԳ (334/885) թվականը սրբագրելի է ՅԼԳ (333/884)-ի⁵: Այնուհետև, նա հիմնավոր է համարում այն, որ, ըստ Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Աշոտ Ա-ն դաշինք է կնքել Բյուզանդիայի Բարսեղ կայսեր հետ, որը մահացել է 886 թ. մայիսի 11-ին կամ այլ հաշվարկով՝ օգոստոսի 29-ին: Մյուս կողմից, նա տեղին նշում է, որ թեև Հովհաննես Դրասխանակերտցու կողմից հիշատակված, Աշոտին թագ բերող ուստիկան Իսա իբն աշ-Շայխ աշ-Շայբանին մահացել է 882/883 թ., սակայն թագը կարող էր բերել հենց նա, քանի որ պատմիչի վկայությունից երևում է, որ նա այն բերել է նախքան թագադրության արարողությունը: Ինչ վերաբերում է Ասողիկի և Վարդան վարդապետի կողմից նշվող՝ թագադրության ՅԼԶ (887) թվականին, ապա նա այդ հաղորդումները հակադրում է Վարդան վարդապետի այն տեղեկությանը, որ

¹ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 443:

² Տե՛ս **Մ. Օրմանեան**, նշվ. աշխ., էջ 991:

³ Տե՛ս «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», էջ 39, ծանոթ. 1:

⁴ Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. I, էջ 256, 258, 260 (ծանոթ. 16, 18):

⁵ Նույն տեղում, հ. II, էջ 158:

թագադրությունը տեղի է ունեցել Բարսեղ Ա կայսեր օրոք, ավելին, կայսրը թագ է ուղարկել Աշոտին: Ըստ նրա՝ պատմիչների նշած թվականը սխալ է¹:

Վ. Հակոբյանը նաև խոսում է այն իրողության մասին, որ Աշոտ Բագրատունին դարձել էր 862 թ. սկսած երկրի փաստական տեր ու տիրական, երբ հռչակվեց իշխանաց իշխան²: Պատահական չէ, որ մի քանի պատմիչներ Արշակունյաց թագավորության կործանումից (428) մինչև Բագրատունիների թագավորության ստեղծումը հաշվում են 434 տարի³: Թագավորության վերականգնման թվական է դառնում 862-ը: Սրա հետ է կապված նաև այն, որ Աշոտ Բագրատունու կինը՝ Կատրանիդեն, Գառնիի 879 թ. արձանագրության մեջ կոչվում է հայոց թագուհի⁴: Բացի այդ՝ պետք է նշել, որ Աշոտ Բագրատունին այնքան ինքնիշխան էր դարձել երկրի ղեկավարման գործում, որ նույնիսկ 878 թ. վտարեց Մուհամմադ իբն Խալիդ (ըստ Թովմա Արծրունու՝ Ահմադ որդի Հալթի) ոստիկանին⁵:

Նա ի վերջո հիմնավորված է համարում Աշոտ Բագրատունու թագադրության՝ 884 թ. օգոստոսի 26-ին տեղի ունեցած լինելը⁶: Հետագոտողը, սակայն, չի խոսել այն մասին, որ Աշոտի թագադրությունը թվագրելով 884 թվականով՝ անհրաժեշտություն է առաջանում ճշգրտում մտցնելու նաև նրա թագավորության տարիների վերաբերյալ, մասնավորապես, թե քանի տարի է թագավորել Աշոտ Ա-ն:

¹ Նույն տեղում:

² Աշոտը իշխանաց իշխան է հռչակվել 862 թ. (տե՛ս **Ա. Տեր-Ղևոնդյան**, Արմինիայի ոստիկանների ժամանակագրությունը, էջ 127): Մ. Բիթարյանը, խոսելով Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիից հետո հիշատակվող 5 ոստիկանների վերաբերյալ, գտնում է, որ նրանք զուրկ էին փաստական իշխանությունից [տե՛ս **Մ. Բիթարյան**, Արմինիայի արաբ ոստիկանների ժամանակագրությունը, «Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 1989, թիվ 6, էջ 97]:

³ Տե՛ս **Մամուէլ Անեցի**, էջ 95, **Կիրակոս Գանձակեցի**, էջ 75, **Մխիթար Այրիվանեցի**, էջ 55 և այլն:

⁴ Տե՛ս **Կ. Ղաֆադարյան**, Հայկական գրի սկզբնական տեսակները (հնագրական-քանասիրական ուսումնասիրություն), Ե., 1939, էջ 88:

⁵ Տե՛ս **Ա. Տեր-Ղևոնդյան**, Արմինիայի ոստիկանների ժամանակագրությունը, էջ 128:

⁶ Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 162: Տե՛ս նաև **V. Hakopian**, La date de l'avènement d'Ašot, premier roi Bagratide, "Revue des études arméniennes", II, 1965, էջ 282:

Խնդիրն այն է, որ իր իսկ կազմած ժողովածուում որոշ դեպքերում հանդիպում է Աշոտ Ա-ի՝ 7 տարի թագավորելու վերաբերյալ տեղեկությունը:

Ա. Մաթևոսյանը կարծում է, որ հնարավոր է՝ ՅԼԳ (884) ու ՅԼԴ (885) թվականների գրության մեջ տեղի ունեցած լինի Գ և Դ տառերի շփոթ, ուստի այն պատմիչների երկերում, որտեղ Աշոտի գահ բարձրանալը թվագրված է հայոց ՅԼԴ թվականով, վերջինս սրբագրելի է ՅԼԳ-ի¹: Նման շփոթություն առկա է նաև ժամանակագրություններից մեկում²:

Բ. Առաքելյանը իր տարբեր աշխատություններում Աշոտ Բագրատունու գահակալության առաջին տարին համարել է 884, 885 կամ 886 թվականները³: Նա այն տեսակետն է հայտնում, որ Աշոտ Բագրատունին նախարարների կողմից թագավոր է հռչակվել Շիրակավանի ժողովում (ըստ Բ. Առաքելյանի՝ 869 թ., իրականում՝ 862թ.), որի արդյունքում Սևանի արձանագրության մեջ նա Հայոց թագավոր է հիշատակվում 874 թ., իսկ Գառնիի արձանագրության մեջ (879 թ.) նրա կին Կատրանիդեն կոչված է հայոց թագուհի: Բացի այդ՝ Բյուզանդիայի և Արաբական խալիֆայության կողմից Աշոտը պաշտոնապես թագավոր է հռչակվել 886 թ.⁴:

Ա. Տեր-Ղևոնդյանը նույնպես իր մի շարք աշխատություններում Աշոտ Ա-ի թագավորության սկիզբը դնում է 884, 885 և 886 թթ.⁵: Հիմն-

¹ Տե՛ս «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», էջ 39, ծանոթ. 1:

² Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 129:

³ Տե՛ս **Բ. Առաքելյան**, Հայկական պետականության վերականգնումը IX դարի վերջերին, «ՊԲՀ», 1971, թիվ 4, էջ 38:

⁴ Տե՛ս **Б. Аракелян**, Гарни, т. I, Е., 1951, էջ 84-87: Վ. Հակոբյանը նշում է, որ 874 թ. արձանագրության մեջ Աշոտ Բագրատունին թագավոր է հիշատակվում միայն Բ. Առաքելյանի ընթերցման համաձայն, մինչդեռ Լ. Մելիքսեթ-Բեկը կարդում է միայն Աշոտի անունն առանց «թագավոր» տիտղոսի (տե՛ս **Л. Меликсет-Бек**, Новоткрытая надпись на Севане от 874 г., «Сборник памяти акад. Н.Я. Марра», М.-Л., 1939, էջ 413): Բացի այդ՝ Ստեփաննոս Օրբելյանը նույնպես, մեջ բերելով արձանագրության տեքստը, Աշոտին թագավոր չի հիշատակում, այլ իշխանաց իշխան:

⁵ Տե՛ս **А. Тер-Гевондян**, նվ. աշխ., էջ 285, **նույնի՝** «Հայոց իշխան»-ը արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում, «ՊԲՀ», 1964, թիվ 2, էջ 130, **նույնի՝** Դ-վին քաղաքի ժամանակագրությունը 9-10-րդ դարերում, «Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1957, թիվ 10, էջ 86 և այլն:

վելով Բ. Առաքելյանի հետազոտությունների վրա՝ նա կողմ է արտահայտվում այն ենթադրությանը, որ նախարարների կողմից Աշոտը թագավոր է հռչակվել մոտավորապես 869 թ., քանի որ 870-ական թթ. Խալիֆայությունում իրավիճակն այնպիսին էր, որ Աշոտի թագ ստանալու հավանականությունը բացառվում էր, մինչդեռ 860-ական թվականների վերջը բավական հաջող էր դասավորվում Աշոտ Բագրատունու համար¹: Ըստ նրա՝ ոստիկան Իսա իբն աշ-Շալխն Աշոտին թագ է բերել 884 թ.², թեև իրականում, ինչպես կտեսնենք, ոստիկանն այդ թվականին արդեն մահացել էր:

Աշոտ Բագրատունու՝ 884 թ. գահ բարձրանալու տեսակետն ամրագրվել է նաև Բյուզանդիայի պատմությանը նվիրված վերջին հրատարակություններում³:

Ուսումնասիրողների մի մեծ խումբ՝ Մ. Չամչյանցը, Ղ. Ինժիճյանը, Էդ. Դուլորիեն, Հ. Դադբաշյանը, Ստ. Պալասանյանը, Հ. Թոփչյանը, Մ. Օրմանյանը, Ա. Ակուլյանը, Հ. Աճառյանը, Ա. Կրիմսկին, Խ. Սամուելյանը, Հ. Հարությունյանը, Կ. Թումանովը, Ս. Երեմյանը, Ռ. Մաթևոսյանը, Վ. Վարդանյանը և Կ. Մաթևոսյանն Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալը թվագրում են 885 թվականով⁴: Հաշվարկի հիմքն

¹ Տե՛ս **Ա. Тер-Гевондян**, նշվ. աշխ., էջ 235-236:

² Նույն տեղում, էջ 285:

³ Տե՛ս օրինակ՝ The Cambridge History of Byzantine Empire, c. 500-1492, Cambridge, 2008, էջ 300:

⁴ Տե՛ս **Մ. Չամչյանց**, Պատմություն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ 1784, հ. Բ, Վենետիկ, 1785, էջ 703, **Ղ. Ինժիճյան**, Հնախօսություն աշխարհագրական Հայաստանայց աշխարհի, հ. Բ, Վենետիկ, 1835, էջ 35, **Éd. Dulaurier**, Recherches sur la Chronologie Arménienne, Technique et Historique, Ouvrage formant les Prolégomènes de la Collection Intitulée Bibliothèque Historique Arménienne, tome I, Paris, 1859, էջ 266-270, 425, **Н. Daghaschean**, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni, Berlin, 1893, էջ 71, **Ստ. Պալասանյան**, Պատմություն Հայոց (սկզբից մինչև մեր օրերը), Թիֆլիս, 1902, էջ 280, **Н. Thopdschian**, Die inneren Zustände von Armenien unter Ašot I (ausgenommen die Geschichte der armenischen Naxararowtiwns und der armenischen Kirche), Inaugural-Dissertation, Berlin, 1904, էջ 37, **Մ. Օրմանյան**, նշվ. աշխ., էջ 993-994, **А. Akulian**, Einverleibung armenischer Territorien durch Byzanz im XI. Jahrhundert, Grüningen, 1912, էջ 11-12, **Հ. Աճառյան**, Հայոց պատմություն (հյուսված ընդհանուր պատմության հետ), Ե., 2004, էջ 178, **А. Крымский**, Страницы из истории северного или кавказского Азербайджана (классической Албании). Шеки.-Сборник “Памяти академика Н. Я. Марра (1864-1934)”, М.-Л., 1938, էջ 376, **Խ. Սամուելյան**, Հին հայ

այն է, որ, եթե Աշոտը իշխել է 5 տարի և մահացել 890 թ., գահ բարձրանալն էլ ինքնըստինքյան ընկնում է 885 թ.: Այդ թվականն են մատնանշում հայկական որոշ աղբյուրներ:

Վերոհիշյալ հեղինակներից Աշոտ Ա-ի գահակալությանը մամրամասն անդրադարձել են Մ. Չամչյանցը և Մ. Օրմանյանը: Մ. Չամչյանցը գտնում է, որ 886 թ., արդեն Բարսեղ կայսեր հաջորդ Լևոն Զ-ի օրոք, Աշոտ Ա-ն Սեբաստիայով ուղևորություն է կատարել Կոստանդնուպոլիս՝ հանդիպելու նոր կայսրին: Ըստ նրա՝ Աշոտ Ա-ն 859 թ. սկիզբ առած 26-ամյա իշխանությունից և 5-ամյա թագավորությունից հետո մահացել է 889 թ.¹ ընդհանուր առմամբ իշխելով 31 տարի և 7 ամիս¹:

Մ. Օրմանյանը հերքում է Աշոտ Ա-ի՝ Կոստանդնուպոլիս մեկնելու հավանականությունը և նշում, որ, հավանաբար, Մ. Չամչյանցը շփոթել է և Աշոտ Բ-ի ուղևորությունը վերագրել Աշոտ Ա-ին: Նա հավելում է նաև, որ, ըստ «Յայսմաուրբի», Աշոտ Ա-ի հիշատակի օրը մարտերի 21-ն էր, այսինքն՝ նրա մահը վրա է հասել հայոց 339 թ. մարտի 21-ին կամ 891 թ. փետրվարի 2-ին²:

Ա. Գրեմն Աշոտ Ա-ի թագավորությունը թվագրում է 885-889 թթ.³:

իրավունքի պատմությունը, հ. I, Ե., 1939, էջ 132, **Հ. Հարությունյան**, Հայաստանը IX-XI դարերում, Ե. 1959, էջ 29, The Cambridge Medieval History, vol. IV. The Byzantine Empire, p. I, Cambridge, 1966, էջ 612, **С. Еремян**, Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке.-«Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 1971, թիվ 3, էջ 4, **Ռ. Մաթևոսյան**, Բագրատունյաց Հայաստանի պետական կառուցվածքն ու վարչական կարգը, Ե., 1990, էջ 96-97, նույնի՝ Բագրատունի թագավորների (Աշոտ I, Սմբատ I, Աշոտ II) բյուզանդական թագը.-«ՊԲՀ», 2001, թիվ 1, էջ 168, **Վ. Վարդանյան**, Արծրունիները հայոց պատմության մեջ, Ե., 2002, էջ 92, **Սամուել Անեցի**, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաբաղ արարեալ, բնագիրը կազմեց Ա. Հայրապետեանը, առաջարանը՝ Կ. Մաթեոսեանի, էջ 13, ծանոթ. 45: Հայոց թագավորության վերականգնման թվագրումը 885 թվականով նախկինում հիմք ենք ընդունել նաև մենք [տե՛ս **Ա. Եղիազարյան**, Հայ Բագրատունիների տերությունը (885-908), Ե., 2011]:

¹ Տե՛ս **Մ. Չամչյանց**, նշվ. աշխ., էջ 676, 706:

² Տե՛ս **Մ. Օրմանյան**, նշվ. աշխ., էջ 993-994:

³ Տե՛ս **А. Грен**, Династия Багратидов в Армении,-“Журнал министерства народного просвещения”, часть ССХС, С.-Петербург, 1893, ноябрь, էջ 72-75:

Ժ. Լորանը և Ռ. Գրուսեն Աշոտի գահ բարձրանալն ընդհանուր առմամբ թվագրում են 885 թ. ապրիլից մինչև 886 թ. ապրիլ ընկած ժամանակահատվածով, այսինքն՝ հայոց ՅԼԴ/334 թվականով¹:

Գ. Օստրոգորսկին կարծում է, որ Աշոտը խալիֆայից թագ է ստացել 885 թ., իսկ Բյուզանդիայից՝ 887 թվականին²:

Ուսումնասիրողների մի մասն էլ փորձ է կատարում Աշոտի թագավորության առաջին տարի համարել 886 թվականը, չնայած որ ոչ մի աղբյուրում նման տեղեկություն չի պահպանվել:

Ն. Ադոնցը, Աշոտ Ա-ի թագադրության սկիզբ համարելով 886 թվականը, կատարում է նաև մի հույժ կարևոր դիտարկում: Խալիֆայից թագ ստանալն ու թագադրության հանդեսը միաժամանակ տեղի չեն ունեցել, որի հետևանքով աղբյուրների մի մասում Աշոտի թագավորությունը հաշվված է թագ ստանալու, իսկ մյուս մասում՝ թագադրության օրվանից: Ն. Ադոնցն Աշոտի՝ թագավորության վերաբերյալ ամենաարժանահավատն է համարում Թովմա Արծրունու տեղեկությունները, որոնց հիման վրա հանգում է այն եզրակացության, որ Աշոտ Ա-ն թագավորել է 886-890 թթ.: Ըստ նրա՝ Աշոտ Ա-ի թագավորության շրջանի վերաբերյալ տեղեկություններ հաղորդելիս Սամվել Անեցին և Վարդան վարդապետն օգտվել են Ասողիկից, իսկ Կիրակոս Գանձակեցին՝ Սամվել Անեցուց: Նրանց բոլորի հիմնական աղբյուրը, բացի Հովհաննես Դրասխանակերտցուց, եղել է Թովմա Արծրունին³: Ն. Ադոնցը փորձում է հաշտեցնել աղբյուրների տեղեկությունները և առաջարկում Աշոտի գահակալությունը հաշվարկել 886 թ. սկզբից⁴:

Ժ. Սեն-Մարտենը, Ա. Հովհաննիսյանը, Ա. Կաժդանը և Կ. Յուզբաշյանը նույնպես կարծում են, որ Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալու ամենահավանական տարին 886 թվականն է⁵:

¹ Տե՛ս **J. Laurent**, L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886, Paris, 1919, էջ 282-284, R. Grousset, Histoire de l'Arménie. Des origines à 1071, Paris, 1947, էջ 394-395:

² Տե՛ս **G. Ostrogorsky**, Histoire de l'Etat Byzantin, Paris, 1956, էջ 265:

³ Տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Երկեր, հ. Ա, էջ 472-477, 501 և այլն:

⁴ Նույն տեղում, էջ 477:

⁵ Տե՛ս **J. Saint-Martin**, Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, I, Paris, 1818, էջ 349-350, **Ա. Հովհաննիսյան**, Դրվագներ հայ ազատագրական մղմի

Վ. Կրաչկովսկայան, որն Աշոտ Ա-ի գահ բարձրանալը նույնպես թվագրում է 886-ով, կարծում է, որ նա թագավորել է մինչև հիջրայի 278 թվականը (891)¹:

Ա. Շահինյանը, հենվելով Թովմա Արծրունու հիշատակության, ինչպես նաև Ն. Ադոնցի մոտեցումների վրա, Աշոտ Ա-ին վերագրում է 4 տարվա թագավորություն: Նա պատմիչի կողմից հիշատակվող Աշոտի մահվան թվականից (339/890) հանում այդ 4 տարին և ստանում 335/886 թ.: Այնուհետև նա կարծիք է հայտնում, որ Աշոտի թագադրությունը տեղի է ունեցել 886 թ. ապրիլի 18-ի [հայոց ՅԼԴ (334) թվականի վերջը] և օգոստոսի 29-ի (Բասեղ Ա կայսեր մահվան օրը) միջև, քանի որ Աշոտը թագադրվել է Բարսեղ Ա-ի օրոք²: Սակայն հետազոտողը չի անդրադառնում այն իրողությանը, որ հայկական աղբյուրներից և ոչ մեկը Բագրատունյաց թագավորության հիմնադրումը 886 թ. չի նշում:

Ռ. Ֆասմերն Աշոտ Ա-ի թագավորության առաջին տարի է համարում 886/887 թվականը³:

Մ. Կանարի կարծիքով՝ Աշոտ Բագրատունին խալիֆայից թագ է ստացել հիջրայի 273 թ. (886-887)⁴:

Հ. Նալբանդյանը գտնում է, որ Աշոտ Բագրատունին թագավոր է հռչակվել 886 կամ 887 թվականին: Նա նշում է, որ պատմիչները Աշոտի թագադրությունը դնում են հայոց ՅԼԴ թվականին, որը, ըստ նրա,

պատմության, հ. Ա. Ե., 1957, էջ 38, История Византии в трех томах, т. II, М., 1967, էջ 191, **К. Юзбашян**, Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX-XI вв., М., 1988, էջ 55, 72, **նույնի**՝ «Բագրատունյաց շրջանի» Հայաստանը՝ միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, «ՊԲՀ», 1975, թիվ 1, էջ 45:

¹ Տե՛ս **В. Крачковская**, Печать Багратида Ашота с арабской надписью, «Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры», XII, М.-Л., 1946, էջ 116: Հիջրայի և ներկայիս թվականության թվականների համապատասխանեցման աղյուսակները տե՛ս **И. Орбели**, Синхронистические таблицы хиджры и европейского летосчисления, М.-Л., 1961:

² Տե՛ս **Ա. Շահինյան**, Հայոց վերջին կայսրութեան ծնունդը արաբական գերիշխանության պայմաններում, «Հայկազեան հայագիտական հանդես», հ. ԼԲ, Պեյրոք, 2012, էջ 169:

³ Տե՛ս **Ռ. Ֆասմեր**, Ժամանակագրություն Հայաստանի ոստիկաններու առաջին Աբբասեանց օրով, Վիեննա, 1933, էջ 98-102:

⁴ Տե՛ս **М. Canard**, Arminiya, «The Encyclopaedia of Islam», new edition, vol. I, A-B, Leiden, 1986, էջ 637:

համապատասխանում է 886 կամ 887 թվականին¹: «Բայց այս տեղեկությունը խնդրո առարկա է դառնում, երբ գիտենք, թե Իսա իբն աշ-Շայխը այդ թվականին արդեն մահացել էր: Նրա մահվան թվական տալիս է Հիջրի 268 թ. (մ. թ. 881-882) Իբն Խալդունը. իսկ Հիջրի 269 թ. (մ. թ. 882-883) Իբն էլ Աթիրը (Է, էջ 159) և Հիջրի 270 թ. (883-884) Տադրիբերդին (Գ, 46)»²:

Լեոն կարծիք է հայտնել, որ Աշոտ Ա-ն թագավորել է 887 թվականից սկսած մինչև 890 թ. վերջը կամ 891 թ. սկիզբը³:

Ղ. Ալիշանը, որն ընդարձակ աշխատություն է նվիրել Աշոտ Ա թագավորին, գրում է, որ նա գահակալել է 887-891 թթ.⁴՝ ավելի քան 4 տարի⁴: Նա, հաշվի առնելով այն, որ Աշոտ Ա-ի հիշատակի օրը նշվում էր մարերի 20-ին, կարծիք է հայտնում, որ նա մահացել է կամ 890 թ. վերջին և կամ 891 թ. փետրվարի 1-ին: Խնդիրն այն է, որ հայկական աղբյուրների մի զգալի մասն Աշոտ Ա-ի մահը թվագրում են հայոց ՅԼԹ՝ (339) թվականով, իսկ այդ թվականի մարերի 20-ը համապատասխանում է փետրվարի 1-ին⁵: Վերևում տեսանք, որ Մ. Օրմանյանն Աշոտ Ա-ի հիշատակի օրը «Յայսմատուրք»-ի համաձայն դնում է մարերի 21-ին, որը համապատասխանում է փետրվարի 2-ին: Այդ հակասությունը հետևանք է պարզ սխալի, քանի որ «Յայսմատուրք»-ում նշված է մարերի 21-ը⁶:

Ա. Տեր-Միքելյանը և Մ. Ղազարյանն Աշոտ Ա-ի թագավորության առաջին տարի են համարում 887 թվականը⁷:

¹ Տե՛ս Հ. Նալբանդյան, նշվ. աշխ., էջ 124:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս Լեոն, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Ե., 1967, էջ 504-510:

⁴ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 500:

⁵ Նույն տեղում, էջ 510:

⁶ Տե՛ս «Յայսմատուրք», էջ 233-234:

⁷ Տե՛ս **A. Ter-Mikelian**, Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen, vom IV. bis zum XIII. Jahrhundert, Leipzig, 1892, էջ 75-76, **M. Ghazarian**, Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches, Zeitschrift fuer armenische Philologie, Marburg, 1903, էջ 54:

Հ. Մանանդյանը Աշոտի՝ 25-ամյա իշխանաց իշխանության շրջանը թվագրում է 862-887 թթ., իսկ թագավորությունը՝ 887/888-890/891 թթ.¹:

Պետք է նշել, որ Յո. Մարկվարտն Աշոտի թագավոր հռչակվելու թվականը ճշտելու համար հիմք է վերցնում Թովմա Արծրունու հաղորդումները և մասնավորապես Գրիգոր Դերենիկ Արծրունու մահվան վերաբերյալ նրա տեղեկությունները: Ըստ նրա՝ Թովմա Արծրունին Վասպուրականի իշխանի մահվան թվական է համարում 887-ը, երբ նա Աշոտին թագավոր է կոչում²: Յո. Մարկվարտը և նրան հետևելով՝ նաև Կ. Մլակերը, Աշոտ Ա-ի թագադրությունը թվագրելով 887/888 թվականով³, իսկ մահը՝ 890/891-ով⁴, այնուհետև խնդիր են ունեցել ճշգրտելու Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների քանակը: Խնդիրն այն է, որ Աշոտ Ա-ի մահվան և Սմբատ Ա-ի թագադրության թվականը կարծես թե կասկածի չեն ենթարկվում և թվագրվում են 890/891 թվականով: Բացի այդ, Դվինի մեծ երկրաշարժը տեղի է ունեցել Սմբատ Ա-ի թագավորության 3-րդ տարում⁵: Վերհիշյալ հեղինակներն առաջարկում են Թովմա Արծրունու կողմից Աշոտ Ա-ի թագավորությանը վերագրվող Դ (4) տարիները սրբագրել Գ-ի (3): Սակայն, Գրիգոր Դերենիկը մա-

¹ Տե՛ս Հ. Մանանդյան, Զննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Բ, Բ մասի նյութեր, Ե., 1960, էջ 39-40, 63-64: Իր մեկ այլ աշխատության մեջ Հ. Մանանդյանը գրում է, որ Աշոտը գահ է բարձրացել 887/889 թ. (տե՛ս **Я. Манандян**, О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен, Е., 1954, էջ 202:

² Տե՛ս **J. Markwart**, Südarmanien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen geographen, «Հանդես ամսօրեայ», 1915, թիվ 1-12, էջ 131-132: Գրիգոր Դերենիկի մահը Լեոն ևս թվագրում է 887 թվականով (տե՛ս **Լեոն**, Հայոց պատմություն, հ. 2, էջ 524):

³ Հարկ է նշել, որ Աշոտ Ա-ն 887 թ. դրությամբ իշխանաց իշխան է կոչվում Լազարյան ճեմարանի Ավետարանում [տե՛ս Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր), էջ 40], որը Վ. Հակոբյանը վերագրում է լեզվի պահպանողական լինելու իրողությանը [տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIII դ.դ.)», հ. I, էջ 162]:

⁴ Տե՛ս **J. Markwart**, Südarmanien und die Tigrisquellen, էջ 106, **K. Mlaker**, Zur chronologie Asots I, «Հանդես ամսօրեայ», 1927, թիվ 11-12, 883-886: Յո. Մարկվարտն իր մեկ այլ աշխատության մեջ Աշոտ Ա-ի մահը թվագրում է 890 թվականով (տե՛ս «Հայ Բագրատունեաց ճիղագրութիւնը ծանոթութիւններով», գրեց պրոֆ. դկտ. Յ. Մարկուարտ, գերմաներենէն թարգմանեց Հ. Մ. Հապոզեան Մխիթ. ուխտեն, Վիեննա, 1913, էջ 64:

⁵ Տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, էջ 354-360:

հասցել է ոչ քե 887 թ., այլ ավելի վաղ, ուստի խախտվում է հետազոտողների քննության տրամաբանությունը¹: Ստորև ցույց կտանք, որ Վասպուրականի իշխանն իրականում վախճանվել է 886 թ., որը կարևոր հետևություններ է ծնում²:

Հետազոտողներից վերջինը, որ մանրամասնորեն քննության է առել Աշոտի գահ բարձրանալու թվականը, Մ. Գրիգորյանն է: Նա հետազոտության է ենթարկում աղբյուրների տեղեկությունները և գալիս այն եզրակացության, որ հայկական աղբյուրների միակ արժանահավատ տեղեկությունը խնդրո առարկայի մասին պահպանել է Հովհաննես Դ-րասխանակերտցին՝ հստակ նշելով, թե Աշոտին թագ է բերել Արմինիայի ոստիկան Իսա իբն աշ-Շայխ աշ-Շայբանին: Ուսումնասիրողը քննության է առել ոստիկանի իշխանության տարիները և մահվան թվականը՝ նշելով, որ նա մինչև մահ եղել է ոստիկան և վախճանվել 883 թվականին: Նա տրամաբանական է համարում, որ ոստիկանը պետք է բերեր թագը նախքան 884 թ., ուստի, հավելելով նաև այն, որ վրացական աղբյուրում Աշոտը 881 թ. հիշատակված է որպես թագավոր³, նա պետք է Հայոց թագավոր հռչակված լիներ 881-883 թթ. միջակայքում⁴:

Ուսումնասիրողների տեսակետների քննությունը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ է կատարել Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների քանակի, ինչպես նաև Սմբատ Ա-ի թագավորության առաջին թվականի վերաբերյալ ճշգրտումներ, որոնք հնարավորություն կտան ընդհուպ մոտենալու խնդրի լուծմանը: Վերևում տեսանք, որ մնան հաշվարկներ հետազոտողների կողմից գրեթե չեն իրականացվել, և հաճախ աղբյուրների տեղեկություններն ընդունվել են միանշանակ և կամ մերժվել

¹ Տե՛ս «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 159-160:

² Հ. Հարությունյանը և Վ. Վարդանյանը Գրիգոր Դ-երենիկի մահը դնում են 885 թ. (տե՛ս **Հ. Հարությունյան**, նշվ. աշխ., էջ 30, Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ III, Ե., 1976, էջ 71, **Վ. Վարդանյան**, Վասպուրականի Արժրունյաց թագավորությունը, Ե., 1969, էջ 35-36):

³ Մ. Գրիգորյանը սխալվում է, քանի որ «Զարթլիի մատյան»-ում Աշոտը թագավոր է հիշատակված նախքան 870 թ. կամ հենց 870 թ. տեղի ունեցած դեպքերի ժամանակ:

⁴ Տե՛ս **Մ. Գրիգորյան**, Բագրատունյաց թագավորության սկզբնավորման թվագրության շուրջ, «Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 2012, թիվ 2-3, էջ 114-125:

ոչ այնքան հիմնավոր կերպով: Տեղեկություններ էլ կան, որոնք պարզապես քննության չեն առնվել, ինչպես, օրինակ՝ այն, որ աղբյուրների մի զգալի մասում Աշոտ Ա-ին վերագրվում է 7 տարվա թագավորություն:

Գլուխ Գ

ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԸ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների վերաբերյալ, ինչպես վերը տեսանք, կա երեք կարգի հիշատակություն: Աշոտ Ա-ն թագավորել է 4, 5 կամ 7 տարի՝ սկսած 884, 885 կամ 887 թվականներից: Ըստ որում՝ հետազոտողները քննության են առել Աշոտ Ա-ի՝ միայն 4 կամ 5 տարի թագավորելու տեղեկությունները, իսկ 7 տարի թագավորելու հիշատակությունն անտեսվել է՝ թերևս Ե ու Է տառերի՝ գրիչների կողմից հավանական շփոթությանը վերագրելով: Աշոտի՝ 7 տարի իշխելու վերաբերյալ տեղեկությունները պահպանվել են հիմնականում հիշատակարաններում և մանր ժամանակագրություններում: Այդ տեղեկությունները կարելի է վերագրել նաև ժամանակագիրների կատարած հաշվարկներին, երբ Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների քանակը հարմարեցվել է գոյություն ունեցող ժամանակագրական տվյալներին:

Անկախ այն բանից, թե ըստ պատմիչների որքան է տևել Աշոտի իշխանաց իշխան լինելը, այն սկսվել է 862 թ., քանի որ ոստիկանը, որ Աշոտին կարգել է իշխանաց իշխան, իշխել է հենց այդ թվականին¹: Մյուս կողմից, հենց այդ թվականն են մատնանշում հայկական աղբյուրները՝ տեղեկացնելով, թե որքան ժամանակ էր անցել Արշակունյաց թագավորության վերացումից մինչև Բագրատունիների կողմից Հայաստանի քաղաքական անկախության վերականգնումը: Այդ ելակետից հաշվարկելով՝ 884 թ. թագադրվելու դեպքում Աշոտի իշխանաց իշխան լինելու տևողությունը կազմում է 22, 885թ.՝ 23, 886 թ.՝ 24, իսկ 887 թ.՝ 25 տարի:

Քանի որ պատմիչների երկերում և մնացյալ աղբյուրներում Աշոտի իշխանաց իշխանի պաշտոնը վարելու տևողությունը նշված է 25 տարի, ապա դա վկայում է նրա՝ 887 թ. թագադրվելու օգտին: Մյուս կողմից, այդ թվականին գումարելով նրան վերագրվող՝ թագավորելու 5 տարիները՝ մենք կհասնենք 891/892 թ., որը որոշ վերապահումով կա-

¹ Տե՛ս Ա. Տեր-Ղևոնդյան, Արմինիայի ոստիկանների ժամանակագրությունը, էջ 127:

րող է համապատասխանել Թովմա Արծրունու կողմից նշվող՝ Աշոտ Աի մահվան թվականին (հայոց 339 թ.՝ 890 թ. ապրիլ-891 թ. ապրիլ): Սակայն նույն Թովմա Արծրունին Աշոտ Ա-ին վերագրում է 4 տարվա թագավորություն: Բացի այդ՝ այնպիսի մի արժեքավոր աղբյուր, ինչպիսին Ասողիկի «Պատմութիւն»-ն է, Աշոտին վերագրում է 32 տարվա իշխանություն ու 5 տարվա թագավորություն և գահակալության առաջին տարի համարում 887 թվականը: Փաստորեն՝ ի տարբերություն Թովմա Արծրունու, որն Աշոտի իշխանության սկիզբը համարում է 857 թվականը՝ այդպիսով նրան վերագրելով ընդհանուր առմամբ 30 տարվա իշխանություն և իշխանաց իշխանություն, Ասողիկը նրա իշխանության տարիների հաշվարկը կատարում է 855 թ. սկսած, ուստի Աշոտի իշխանության և իշխանաց իշխանության ընդհանուր տարիների քանակը մինչև 887 թվականը հաշվվում է 32 տարի: Այդ պարագայում Աշոտ Ա-ի մահն ընկնում է 891 թ., համապատասխանաբար այդ թվականին է հաստատվում նաև Սմբատ Ա-ի գահակալության առաջին թվականը:

Հարցի լուծմանը կարող է նպաստել Աշոտ Ա-ի որդու և հաջորդի՝ Սմբատ Ա-ի թագավորության առաջին տարվա ճշգրտումը, քանի որ դա կնպաստի Աշոտի մահվան թվականի հստակեցմանը: Այս հարցում ևս հետազոտողների կարծիքները չեն համընկնում: Այդ ճշգրտումը հնարավորություն կտա հետհաշվարկ կատարելու և ստացված արդյունքը գոյություն ունեցող տեղեկությունների հետ համադրելու միջոցով հանգելու որոշակի եզրակացության:

Արդ՝ փորձենք ճշտել Սմբատ Բագրատունու թագադրության թվականը: Դատելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու տեղեկություններից՝ Սմբատը ներկա չի եղել Աշոտ Ա թագավորի թաղմանը, քանի որ գտնվում էր Գուգարքում¹: Հոր մահվան լուրը ստանալով՝ նա վերադառնում է, սակայն գժտվում հորեղբոր՝ Աբասի հետ: Աբասը ձերբակալել էր Կղարջքի Ատրներսեհ իշխանին: Կաթողիկոսի միջնորդությամբ ի գուր է անցնում, Ատրներսեհն ազատ չի արձակվում, որի հետևանքով Սմբատը հեծելազորով գրոհում է Աբասի տիրույթների

¹ Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 446:

վրա: Հետո հաշտություն է լինում, և Աբասն Ատրնեբսեհին ազատ է արձակում: Այնուհետև Ատրպատականի Ափշին ամիրան խալիֆայի հրամանով թագավորական թագ է բերում Սմբատին: Հովհաննես Դրասխանակերտցին այս իրադարձությունները նկարագրում է համառոտ, մեկ շնչով՝ միայն հավելելով, որ Սմբատի և Աբասի հակամարտությունը տևել է «բազում ատուրս»¹:

Վերևում բերված աղբյուրները, ինչպես տեսանք, հաղորդում են, որ Աշոտ Ա-ն վախճանվել է հայոց ՅԼԹ/339 թվականին (890 թ. ապրիլ - 891 թ. ապրիլ), հետևաբար Սմբատը գահ է բարձրացել այդ նույն և կամ ՅԽ թվականին (891 թ. ապրիլ - 892 թ. ապրիլ): Սանահինի հիշատակարանում և Դավիթ Բաղիշեցու ժամանակագրության մեջ Սմբատ Ա-ի թագադրության թվական է համարվում հայոց ՅԽ թվականը²:

Ա. Տեր-Ղևոնդյանը թեև նշում է, որ Սմբատ Ա-ն թագավորել է 890-913 թթ., սակայն հավելում է, որ Ափշինը նրան թագ է բերել 892 թվականին³: Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ Սմբատ Ա-ի թագավորությունը սկիզբ է առել 891 թվականին⁴:

Սմբատի թագադրության թվականը ճշտելուն կարող է նպաստել Դվինի երկրաշարժի ժամանակի ճշգրտումը, քանի որ հայտնի է, որ այն տեղի է ունեցել Սմբատ Ա-ի գահակալման երրորդ տարում⁵: Պատմագիտության մեջ ամրացած է այն տեսակետը, որ Դվինի երկրաշարժը տեղի է ունեցել 893 թ.⁶: Նշված դեպքերի ժամանակակից Մաշտոց Եղիվարդեցու վարքում հստակեցվում է երկրաշարժի տեղի ունենալու ամսաթիվը՝ հայոց ՅԽԲ թվականի հրոտից ամսվա ԺԶ-ն

¹ Նույն տեղում, էջ 447-448:

² Տե՛ս «Յիշատակարան Սանահնոյ վանից», էջ 50, «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIIIդդ.)», հ. II, էջ 336:

³ Տե՛ս **А. Тер-Гевондян**, նշվ. աշխ., էջ 240, տե՛ս նաև Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ III, էջ 27:

⁴ Տե՛ս **Н. Thopdschian**, Politische und Kirchengeschichte Armeniens unter Asot I und Smbat I, «Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen», Westasiatische Abt. 8, 1905, էջ 166:

⁵ Տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, էջ 354-360:

⁶ Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմություն», ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ III, էջ 30, Դ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 463 և այլն:

(16), հինգշաբթի¹: ՅԽԲ թվականի (893 թ. ապրիլ-894 թ. ապրիլ) հրոտից ամսվա 16-ը համապատասխանում է 894 թ. մարտի 28-ին, որն իրոք հինգշաբթի էր²: Իբն ալ-Ասիրը հաղորդում է, որ Դ-վինի երկրաշարժը տեղի է ունեցել հիջրայի 280 թ. (23 մարտ, 893 թ.-12 մարտ, 894) շավալ ամսին (14 դեկտեմբեր, 893 թ.-11 հուվար, 894 թ.)³: Անկախ ամսաթվից, թեև Մաշտոց Եղիվարդեցու վարքի տեղեկություններին կասկածելու հիմքեր չունենք, խիստ հավանական է, որ երկրաշարժը տեղի է ունեցել 894 թվականին⁴: Այդ դեպքում Սմբատ Ա-ի թագավորության առաջին տարին ստացվում է 891/892 թվականը: Ավարտվում էր հայոց ՅԽԲ թվականը, որը, եթե Սմբատ Ա-ի երրորդ տարին է, ապա երկրորդը՝ ՅԽԱ-ն (341) է, իսկ առաջինը՝ ՅԽ-ն (340): Վերջինս սկսվել է 891 թ. ապրիլին և ավարտվել 892 թ. ապրիլին: Ի դեպ, չենք կարող համաձայնել Ա. Տեր-Ղևոնդյանի այն կարծիքին, որ Սմբատ Ա-ն խալիֆայից թագ է ստացել գահ բարձրանալուց 2 տարի անց, չնայած որ դա խնդրի լուծման համար հիմք չէ: Հայկական աղբյուրները, ամենայն հավանականությամբ, արձանագրել են գահ բարձրանալը և ոչ թե խալիֆայից թագ ստանալը, թեև դատելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու տեղեկություններից՝ Սմբատ Ա-ի պարագայում դրանք տեղի են ունեցել միաժամանակ: Մյուս կողմից, Սմբատը գահ է բարձրացել հոր մահից որոշ, բայց ոչ երկար ժամանակ անց, ամենայն հավանականությամբ, նույն թվականին:

Եթե Սմբատը գահ է բարձրացել հայոց ՅԽ թվականին, այսինքն՝ 891 թ. ապրիլից հետո, ապա ե՞րբ է մահացել Աշոտ Ա-ն: Պատ-

¹ Տե՛ս «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», էջ 41, հմմտ. «Էջմիածին», 2011, Բ, էջ 68:

² Մեր հաշվարկը կատարել ենք ըստ Բ. Թումանյանի տոմարական հաշվումների աղյուսակների (տե՛ս Բ. Թումանյան, Տոմարական հաշվումներ, էջ 55-60):

³ Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 11, Արաբական աղբյուրներ, Բ, **Իբն ալ-Ասիր**, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթություններ Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Ե., 1981, էջ 171-172:

⁴ Տե՛ս Ա. Քալանթարյան, Կ. Դաֆադարյան, Դ-վինի վաղմիջնադարյան մոնումենտալ ճարտարապետության ժամանակագրության որոշ հարցեր, «ՊԲՀ», 1990, թիվ 1, էջ 142:

մագիտության մեջ ընդունված է 890 թվականը¹: Դատելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու վկայությունից՝ Աշոտ Ա-ին թաղել են նախքան Սմբատի ժամանելը: Խնդիրն այն է, որ ըստ պատմիչի՝ Սմբատն այդ ժամանակ «նվաճում» էր (իմա՝ ազատագրում էր) Գուգարքը²: Եթե իրոք ճիշտ է այն, որ Սմբատ Ա-ն թագադրվել է 891 թ. ապրիլից հետո՝ հոր թաղմանը բացակայելուց և այնուհետև Աբասի դեմ «բազում աուրս» պատերազմելուց հետո, ապա Աշոտ Ա-ի մահը պետք է տեղի ունեցած լիներ 890/891 թ. ձմռանը: Լեռնոտ և ձյունածածկ Գուգարքից Սմբատը միայն դժվարությամբ կարող էր ժամանել հոր թաղմանը, ուստի և ուշացել է, ըստ որում՝ երկար, քանի որ թաղումն արել են առանց նրա, ավելին, բավականաչափ, որպեսզի Աշոտ Ա-ի գահի համար հավակնորդ հանդես գա ի դեմս Աբաս սպարապետի: Վերևում տեսանք, որ Թովմա Արծրունին Աշոտ Ա-ի մահը դնում է Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի հայրապետության 15-րդ տարում: Եթե 876 թ. համարենք կաթողիկոսի գահակալության առաջին տարի³, ապա 15-րդ տարին կլինի 891 թվականը: Կարող ենք համոզված ասել, որ Աշոտ Ա-ն վախճանվել է 891 թ. սկզբին:

Դրա ապացույցն է նաև Ղ. Ալիշանի և Մ. Օրմանյանի այն ճշտումը, որ Աշոտ Ա-ն կյանքին հրաժեշտ է տվել 891 թ. փետրվարի սկզբին:

Աշոտ Ա-ի՝ 891 թ. վախճանվելու և Սմբատ Ա-ի՝ նույն թվականին գահ բարձրանալու փաստն են ապացուցում նաև այլ իրողություններ: Հովհաննես Դրասխանակերտցին մի ուշագրավ վկայություն ունի այն մասին, որ Աբաս սպարապետը Սմբատից պահանջել է, որպեսզի իր կողմից ձեռքակալված Կղարջքի կուրապաղատ Ատրներսեհն իրեն հանձնի իր քրոջ ամուսին Գուրգենից խլված երկու ամրոց⁴: Եթե չենք սխալվում, այդ վկայությունը նախկինում քննության չի առնվել:

¹ Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմություն», ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ III, էջ 26, **А. Тер-Гевондян**, նշվ. աշխ., էջ 240 և այլն:

² Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 446:

³ Տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 475:

⁴ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 447: Պետք է նշել, որ Հայոց սպարապետ Աբասը մինչ այդ դեպքերն ամուսնացած էր Կղարջքի Ատրներսեհ Կուրապաղատի դստեր հետ: Դատելով Կարսի Առաքելոց եկեղեցու մոտակայքում հայտնաբերված մի

Որտե՞ղ կարող էր Ատրներսեի ամրոցներ խել, եթե ոչ միայն Գուգարքում, և ո՞ր Գուրգենի մասին է խոսքը, եթե ոչ միայն Կղարջքի Բագրատունիների ներկայացուցչի:

Հայտնի է, որ Կղարջքի Աշոտ կուրապաղատի որդի Ատրներսե-հի որդի Գուրգենը 881 թ. մարտնչում էր Կղարջքի Ատրներսեի կուրապաղատի և նրա հովանավոր իշխանաց իշխան Աշոտի դեմ՝ միանալով Գվարամ ու Նասր Բագրատունիների և աբխազաց թագավորի դաշինքին¹: Նման երկրորդ հակամարտության ժամանակ, որը տեղի ունեցավ 888 թ.՝ արդեն Աշոտ Ա-ի գահակալության շրջանում, Գուրգենը միացավ հակառակորդ դաշինքին²:

Ըստ Դավիթի որդի Սմբատի՝ Գուրգենը Տայքի Կալմախ ամրոցից տեղափոխվել էր Շավշք և Արտահան: Նա թշնամացավ Կղարջքի կուրապաղատ Ատրներսեի հետ և պայքարեց նրա դեմ: 891թ. Արտահանի սահմանին տեղի ունեցած ճակատամարտում նա պարտվեց և սպանվեց³:

Ամենայն հավանականությամբ, սա այն Գուրգենն է, որի մասին հիշատակում է Հովհաննես Դրասխանակերտցին⁴: Եթե ճշգրիտ է մեր դիտարկումը, ապա նրա երկու ամրոցները 891 թ. անցել էին Ատրներսեիին, որոնք էլ պահանջում էր Աբասը:

Նման նույնացման արդյունքը համապատասխանում է մեր այն եզրակացությանը, ըստ որի՝ Սմբատ Ա-ն գահ է բարձրացել 891 թ. ապրիլից հետո⁵:

արձանագրությունից, որտեղ գրված է, թե «... [Բ]ագրատունի, դուստր Ատրներսեիի [իշխ]անի և ամուսին Աբասա[յ] Հայոց [սպարապե]տի, որ գնաց կեսաւ[րեայ]», Ատրներսեիի դուստրը մահացել է վաղաժամ (տե՛ս **С. Тер-Аветисян**, О раскопках в Карсе и новооткрытой армянской надписи IX в., «Известия Кавказского историко-археологического института в Тифлисе», т. III, Тифлис, 1925, էջ 121-128):

¹ Տե՛ս «Քարթլիի մատյան», էջ 64:

² Նույն տեղում, էջ 65:

³ Տե՛ս **Сумбат Давитис-дзе**, История и повествование о Багратионах, пер. М. Лордкипанидзе, Тб., 1979, էջ 34: Տե՛ս նաև «Քարթլիի մատյան», էջ 64-65:

⁴ Տե՛ս **M. Brosset**, Histoire de la Georgie, I-re partie, S.-Petersbourg., 1849, էջ 274:

⁵ Ն. Ադունցը, որ Աշոտ Ա-ի մահը դնում է 890 թ. (տե՛ս **Ն. Ադունց**, Երկեր, հ. Ե, Ե., 2012, էջ 369), Սմբատ Ա-ի թագավորության առաջին տարի է համարում 891 թվականը (նույն տեղում, էջ 190):

Այստեղ հարկ ենք համարում քննության առնել Թովմա Արծրունու և Անանուն պատմիչի մի քանի հիշատակություններ, որոնք մի կողմից ապացուցում են Աշոտ Ա-ի՝ 891 թ. վախճանվելու տեսակետը, իսկ մյուս կողմից ցույց տալիս, որ Վասպուրականի իշխան Գրիգոր Դերենիկը, որի կենդանության օրոք Աշոտն իբր արդեն թագավոր էր հռչակվել, մահացել է 886 թ.¹։ Բացի այդ՝ դրանք բացահայտում են Աշոտ Ա-ի օրոք տեղի ունեցած մի շարք կարևոր իրողություններ։ Վերևում տեսանք, որ փորձ է կատարվել Գրիգոր Դերենիկի մահը թվագրելու 887 թվականով։ Իսկ Վ. Վարդանյանը հակված է Գրիգոր Դերենիկի մահը դնելու 884 թ. վերջերին կամ 885 թ. սկզբներին, չնայած այդ դեպքում խախտվում է Արծրունյաց պատմիչի ներքոբերյալ հիշատակությունների ժամանակագրական համակարգը։ Խնդիրն այն է, որ Վ. Վարդանյանն այդ հիշատակությունների հիման վրա սկզբում հանգել է 886 թվականին, սակայն այնուհետև փորձել խնդիրը լուծել՝ Գրիգոր Դերենիկի որդի Աշոտի ծննդյան և մահվան թվականների վերաբերյալ Թովմա Արծրունու երկու տարբեր տեղեկությունները հաշվի առնելով։ Դրա հիման վրա նա կարծիք է հայտնում, որ Դերենիկը մահացել է 885 թվականին²։ Թովմա Արծրունին սկզբում հայտնում է, որ Գրիգոր Դերենիկի որդի Աշոտը ծնվել է հայոց 326 թ. (877), իսկ վերջինիս եղբայր Գագիկը՝ հայոց 328 թ. (879)³, իսկ մեկ այլ հիշատակության մեջ նշում, թե Աշոտը ծնվել է հայոց 325 թ. (876)⁴։ Գրիգոր Դերենիկի մահվան ժամանակ Աշոտը 9 տարեկան էր, իսկ Գագիկը՝ 7⁵։ Պատմիչի հիշատակության քննությունը ցույց է տալիս, որ ճիշտ է Աշոտի ծննդյան վերաբերյալ առաջին հիշատակությունը, քանի որ Գրիգոր Դերենիկի մահվան վերաբերյալ տեղեկության մեջ երկու եղբայրների տարիքների միջև նշված է 2 տարվա տարբերություն, ինչպես և առաջին հիշատակության մեջ նշված ծննդյան թվականների միջև է։ Այլապես տարբերությունը կկազմի 3 տարի։

¹ Տե՛ս Մ. Չամչեանց, նշվ. աշխ., էջ 704-705:

² Տե՛ս Վ. Վարդանյան, Վասպուրականի Արծրունյաց թագավորությունը, էջ 35-36:

³ Տե՛ս Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 338:

⁴ Նույն տեղում, էջ 384:

⁵ Նույն տեղում, էջ 354:

Հաշվարկը ցույց է տալիս, որ Գրիգոր Դերենիկը մահացել է 886 թվականին: Սակայն Անանուն պատմիչը, խոսելով Աշոտ Արծրունու՝ հոր մահից հետո Վասպուրականի իշխանությունը ստանձնելու մասին, նշում է, որ նա այդ ժամանակ գրեթե 12 տարեկան էր¹: Բայց այս դեպքում նա նաև որոշակի հաշվարկ է ներկայացնում, որից պարզվում է, որ այդ հիշատակությունն իրականում վերաբերում է ոչ թե իշխանությունը ժառանգելու պահին, այլ, ամենայն հավանականությամբ, 889 թվականին, երբ նա իրոք 12 տարեկան էր:

Այնուհետև պատմիչը ներկայացնում է երկու տեղեկություն, որոնք պարզություն են մտցնում հիշատակության մեջ: Մասնավորապես, Աշոտի մայր Սոփին վախճանվեց դրանից 7 ամիս անց, իսկ վերջինիցս 1,5 տարի անց էլ մահացավ Հայոց թագավոր Աշոտ Ա-ն: Վերջինս, փաստորեն, մահացել է Աշոտ Արծրունու՝ 12 տարեկան եղած շրջանից ավելի քան 2 տարի հետո: Ինքնըստիմքյան պարզ է, որ 877 թ. ծնված Աշոտը 12 տարեկան էր դառնալու 889 թվականին, որից էլ 2 տարի առաջ գնալով՝ կհասնենք 891 թ.: Այս հաշվարկը ևս հիմնավորում է այն, որ իրոք Աշոտ Ա-ն մահացել է 891 թվականին: Ինչ վերաբերում է այն իրողությանը, որ, ըստ Թովմա Արծրունու, Աշոտ Ա-ն մահացել է հայոց 339 թ., ապա պետք է հիշել, որ այդ թվականը սկսվել է 890 թ. ապրիլին և ավարտվել 891 թ. ապրիլին: Ուստի հիմք չկա միանշանակ կերպով պնդելու, որ Աշոտն ըստ Թովմա Արծրունու վախճանվել է հենց 890 թ., այլ վերոհիշյալը ցույց է տալիս, որ, ամենայն հավանականությամբ, Բագրատունի առաջին թագավորը կյանքին հրաժեշտ է տվել 891 թ. սկզբին²: Հարկ է հավելել, որ Ն. Ադոնցը, քննության առնելով Գրիգոր Դերենիկի մահվան թվականը, եկել է այն եզրակացության, որ նա մահացել է 886 կամ 887 թ., չնայած ի վերջո ձեռնպահ է մնացել այդ թվականներից որևէ մեկի վրա կանգ առնելուց³:

¹ Նույն տեղում, էջ 416:

² Հարկ է նշել, որ Թովմա Արծրունու աշխատության թարգմանության մեջ Վ. Վարդանյանն Աշոտ Ա-ի մահվան՝ հայոց ՅԼԹ թվականի կողքին հավելել է 890 թ. (տե՛ս նույն տեղում, էջ 356): Սակայն նույն տեղում պատմիչը հաղորդում է, որ այդ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի գահակալության 15-րդ տարում, որը 891 թվականն է (տե՛ս նույն տեղում):

³ Տե՛ս Ն. Ադոնց, Երկեր, հ. Ե, էջ 271:

Դերենիկ Արծրունու մահվան և դրան հաջորդած իրադարձությունների վերաբերյալ պատմիչների տեղեկությունները նպաստավոր են մաս Աշոտ Ա-ի մահվան թվագրման համար: Թովմա Արծրունին նախ նշում է, որ Դերենիկ Արծրունու մահվան կապակցությամբ 10 ամիս սուգ արեցին, որից հետո նրան Աշոտ թագավորի հրամանով փոխարինեց որդին՝ Աշոտը¹: Վերջինս հոր մահվան պահին 9 տարեկան էր²: Դերենիկը սպանվել է իշխանական ձմեռոց մեկնելու ճանապարհին³: Սխալված չենք լինի, եթե ենթադրենք, որ Դերենիկը սպանվել է 886 թ. աշնանը: Այդ է վկայում Անանուն Ջրուցագիրը: Պատմիչը, սխալմամբ տեղի ունեցած դեպքերը նկարագրելով Սմբատ Ա-ի թագավորության շրջանում, հաղորդում է, որ «յորժամ հասան աուրքն աշման՝ աջողեցաւ [Դերենիկը] գնալն ի քաղաքն ի Հեր», որտեղ և սպանվեց⁴: Այս տեղեկությունը հաստատվում է Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու և Անանուն պատմիչի տեղեկություններով⁵: 886 թ. աշնանը գումարելով սգի 10 ամիսը՝ հասնում ենք 887 թ. հուլիս-սեպտեմբեր ամիսները: Աշոտ Արծրունին այդ ժամանակ արդեն 10 տարեկան էր:

Այնուհետև Արծրունյաց պատմիչը ներկայացնում է ևս մեկ հույժ կարևոր և հստակ տեղեկություն: Դերենիկի մահից հետո նրա տիկինը՝ Սոփին ապրեց 1 տարի և 8 ամիս⁶: Եթե Դերենիկի մահը տեղադրենք 886 թ. աշնանը և դրան ավելացնենք 20 ամիս, կհասնենք 888 թ. մայիս-հուլիս ամիսները, ըստ որում՝ 886 թ. սեպտեմբերից հաշվելով՝ կհասնենք 888 թ. մայիս, հոկտեմբերից հաշվելով՝ 888 թ. հունիս, իսկ նոյեմբերից հաշվելով՝ 888 թ. հուլիս: Այդ ժամանակ նրա որդի Աշոտն ար-

¹ Տե՛ս Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 354:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 352:

⁴ Տե՛ս «Պատմութիւն Անանուն Ջրուցագրի (կարծեցեալ Շապուի Բագրատունի)», թարգմանությունը գրաբարից, առաջաբանն ու ծանոթագրությունները Մ. Հ. Դարբինյան-Սելիքյանի [“История Анонимного Повествователя (Псевдо-Шапух Багратуни)”], Ե., 1971, էջ 165:

⁵ Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 444-445, Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 352, էջ 408-412:

⁶ Տե՛ս Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 356:

դեն բոլորել էր 11 տարին: Ստացվում է, որ Սոփին մահացել է 888 թ. մայիս-հուլիս ամիսների միջակայքում:

Այժմ տեսնենք, թե նույն դեպքերի մասին ինչ է պատմում Անանուն պատմիչը: Ըստ պատմիչի՝ Սոփին մահացել է 7 ամիս անց այն ժամանակից, երբ որդին գրեթե 12 տարեկան էր¹: Պատմիչը հավելում է, որ մինչև որդու իշխան դառնալն Աշոտ արքայի օգնությամբ հենց Սոփին էր վարում Վասպուրականի իշխանությունը²: Այսինքն՝ արդեն հավանաբար որդու 12 տարին լրանալուց հետո: Խոսքը մի դեպքում 888 թ., իսկ մյուս դեպքում՝ 889 թ. մասին է: 888 թ. Աշոտը 11 տարեկան էր, իսկ 889 թ.՝ 12 տարեկան:

Հաշվարկն ամբողջացնելուն նպաստում է հետևյալը: Ըստ Անանուն պատմիչի՝ Սոփի մահից մեկուկես տարի (18 ամիս) անց վախճանվել է Աշոտ թագավորը³: Ստացվում է, որ նա մահացել է Աշոտ Արծրունու՝ 12 տարին բոլորելու շրջանից մի փոքր ավելի, քան 2 տարի անց (7 ամիս և 18 ամիս՝ ընդհանուր առմամբ՝ 25 ամիս): Եթե հիմք ընդունենք Աշոտ արքայի մահվան՝ մեր ճշգրտած ժամանակը, այսինքն՝ 891 թ. առաջին երեք ամիսները և դրանցից ետ գնանք 25 ամիս, կհասնենք 889 թ. առաջին երեք ամիսները: Այս հաշվարկով ստացվում է, որ Սոփին մահացել է 889 թ. հունվար-մարտ ամիսների միջակայքում:

Ինչպես տեսնում ենք, Սոփիի մահվան հետ կապված հաշվարկը մի դեպքում մեզ հասցնում է 888 թ. մայիս-հուլիս ամիսները, իսկ մյուս դեպքում՝ 889 թ. հունվար-մարտ ամիսները: Մայիսից հաշվելով՝ տարբերությունը կազմում է 8-10 ամիս, հունիսից հաշվելով՝ 7-9 ամիս, իսկ հուլիսից հաշվելով՝ 6-8 ամիս: Միակ հավանական տեսակետն այն է, որ Գերենիկի մահից 20 ամիս անց Սոփիի մահանալու վերաբերյալ հիշատակության մեջ սխալ կա, իրականում 20 ամիսներին պետք է հավելել Գերենիկի մահվան առիթով տեղի ունեցող սգո 10 ամիսները, այսինքն՝ ընդունելով, որ Սոփին մահացել է ամուսնուց ոչ թե 20, այլ 30 ամիս անց: Այս պարագայում պետք է ընդունենք, որ Գերենիկի մահը տեղի է ունեցել 886 թ. սեպտեմբերին, որին գումարելով 30 ամիս՝

¹ Նույն տեղում, էջ 416:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 418:

կհասնենք 889 թ. մարտ ամսին: Ի դեպ, այդ է ապացուցում Անանուն Ձրուցագրի վերոհիշյալ հաղորդումը, թե «եկաց զամռան ատուրքն ի աշխարհն իւր ի Վասպուրական և յորժամ հասան ատուրքն աշնան՝ աջողեցաւ [Դերենիկը] զնալն ի քաղաքն ի Հեր»¹, այսինքն՝ հստակորեն այդ իրադարձությունները դնելով աշնան սկզբին: Մեր կարծիքով՝ սխալվել է Յո. Մարկվարտը՝ կարծիք հայտնելով, թե Դերենիկը սպանվել է ուշ աշնանը, քանի որ, ըստ նրա, Վասպուրականի իշխանը ձմեռոց պետք է գնար ձմեռնամուտին²: Վերոասացյալի հիմքով կարող ենք պնդել, որ Սոփին մահացել է 889 թ. մարտին, երբ որդին արդեն 12 տարեկան էր և ստանձնել էր Վասպուրականի իշխանությունը:

Մյուս հարցը, որ հաճախ առկա է Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալը թվագրելիս, այն է, որ Վասպուրականի Դերենիկ իշխանը Հովհաննես Դրասխանակերտցու կողմից հիշատակվում է Աշոտի թագավոր դառնալը նկարագրելուց հետո³: Թովմա Արծրունին սակայն Աշոտին առաջին անգամ թագավոր է հիշատակում Դերենիկի մահվանից հետո: Մահվան հանգամանքները նկարագրելիս պատմիչը նշում է, որ Դերենիկին հայտնի էր, որ իշխանաց իշխան Աշոտը ծուղակ է պատրաստել: Այս Դերենիկը սպանվում է, որից հետո 10 ամիս սուգ է հայտարարվում: Դրանից հետո գալիս է Աշոտի որդի Շապուհը և իշխանությունը հանձնում Դերենիկի որդի Աշոտին: Վերջին տեղեկության մեջ Աշոտ Բագրատունին հիշատակված է որպես թագավոր⁴: 886 թ. սեպտեմբերից, երբ սպանվեց Դերենիկը, հաշվելով 10 ամիս, հասնում ենք 887 թ. հուլիս: Աշոտը պետք է թագադրված լիներ Դերենիկի սպանությունից հետո՝ մինչև 887 թ. հուլիսը (ներառյալ): Կարելի է ենթադրել, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին, իր աշխատությունը շարադրելով տեղի ունեցած իրադարձություններից շուրջ 40 տարի անց, պարզապես շփոթել է իրադարձությունների ժամանակագրական հերթականությունը:

¹ Անանուն Ձրուցագիր, էջ 165:

² Տե՛ս J. Markwart, Südarmenien und die Tigrisquellen, էջ 132:

³ Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 443-444:

⁴ Տե՛ս Թովմա Արծրունի և Անանուն, էջ 352-354:

Վերոհիշյալի օգտին է խոսում այն, որ Աշոտը 887 թ. դրությամբ իշխանաց իշխան է կոչվում նաև Լազարյան ճեմարանի Ավետարանում¹:

Մնում է եզրակացնել, որ Աշոտ Ա-ն թագավորել է 890 թ. ամբողջ ընթացքում՝ վախճանվելով 891թ. սկզբին: 891 թվականը նրա գահակալման վերջին տարին էր, որը, եթե հիմնվենք նրա վրա, ապա 887 թվականն էլ առաջինն էր:

Դատելով «Յայսմաուրբի»՝ Աշոտ Ա թագավորի վերաբերյալ «աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած ի հասակի եօթանասուն և մի ամաց» տեղեկությունից², կարելի է վստահորեն ասել, որ Աշոտ Ա-ն մահացել է 71 տարեկան հասակում³:

Հետագա պարզաբանումների համար անհրաժեշտություն է առաջանում քննության առնելու նաև Աշոտ Բագրատունու՝ իշխան և իշխանաց իշխան եղած տարիների հարցը: Հարկ է պատասխանել մեկ կարևոր հարցի, թե ինչու է աղբյուրներից որոշներում 862 թվականից սկսած Աշոտ Բագրատունու իշխանությունը հաշվարկվում 25 տարի, իսկ մյուսներում՝ ավելի կամ պակաս: Ըստ որում՝ կախված Աշոտի գահ բարձրանալու թվագրման հետ՝ տարբեր հեղինակներ տարբեր թվեր են ներկայացնում՝ կատարելով սեփական հաշվարկը և հարմարեցնելով թվերը: Գրիչների վրա ազդեցություն է թողել նաև այն, որ աղբյուրներում Աշոտի իշխանության հետ կապված երեք կարգի թվեր գոյություն ունեն՝ իշխանության, իշխանաց իշխան լինելու և գահակալության: Պատմագիտության մեջ ընդունված է, որ Աշոտի իշխանությունը սկիզբ է առել 855 թ.⁴, իսկ իշխանաց իշխանի պաշտոնն նա ստա-

¹ Տե՛ս «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», էջ 40:

² «Յայսմաուրբ», էջ 234:

³ Տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 510-513:

⁴ Տե՛ս «Հայ ժողովրդի պատմություն», ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ III, էջ 16-17, **А. Тер-Гевондян**, նշվ. աշխ., էջ 150 և այլն: Բալագուրիի հաղորդմամբ՝ Խալիֆայության Բուղա գորավարը Հայաստանից հեռացել է հիջրայի 241 թ. (22 մայիս 855 թ.-9 մայիս 856 թ.) (տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 16, Արաբական աղբյուրներ, Գ, Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր, ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Ե., 2005, էջ 282): Ըստ Թովմա Արծրունու՝ Բուղան հայ գերիներին Սամարա տանելուց առաջ սպարապետ Սմբատի որդի Աշոտին և նրա եղբայրներին թողեց «տիրել աշխարհին իւրեանց» (**Թովմա Արծրունի և**

ցել է, ինչպես տեսանք, 862 թվականին: Վերևում ներկայացված հիշատակություններում Աշոտին հիմնականում վերագրվում է 5 տարվա իշխանություն և 25 տարվա իշխանաց իշխանություն: Սակայն, այդ թվերը միմյանց հետ հաշտեցնելը բարդություն է պարունակում: Նախ, մինչև 862 թվականը Աշոտն իշխել է ոչ թե 5, այլ առնվազն 7 տարի (ի դեպ, հենց այս կերպ է հաշվարկ կատարել Հ. Հարությունյանը՝ նշելով, որ Աշոտն իշխան է եղել 7 և իշխանաց իշխան 23 տարի¹):

Դեպքերի ժամանակակից Թովմա Արծրունին հաղորդում է, որ Աշոտն իշխան և իշխանաց իշխան է եղել 30 տարի: Պատմիչի հաշվարկները ցույց են տալիս երկու կարևոր իրողություն: Ըստ պատմիչի՝ Աշոտը իշխան է եղել 5 և իշխանաց իշխան 25 տարի: Եթե Աշոտի իշխանաց իշխան դառնալու 862 թվականին գումարենք 25 տարի, կստացվի 887 թվականը: Այսինքն՝ Թովմա Արծրունին Աշոտի իշխանության շրջանը 7-ի փոխարեն ավելի քիչ է ներկայացրել՝ 5 տարի: Պատճառը, մեր կարծիքով, հետևյալն է: Գերությունից հայոց իշխանների վերադարձը պատմիչը դնում է մոտ 857 թ., ուստի հավանորեն հենց այդ թվականն էլ համարել է Աշոտի իշխանության սկիզբ, քանի որ վերադարձածներն ընդունեցին նրա իշխանությունը²: 857 թվականից մինչև 862 թ. 5 տարի է:

Վերոհիշյալը, ինչպես նաև Դերենիկի ու Սոփիի մահվան վերաբերյալ տեղեկությունների քննությունը ցույց են տալիս, որ Թովմա Արծրունու աշխատության մեջ խնդրո առարկա դեպքերի վերաբերյալ ժամանակագրական տվյալները ճշգրիտ են: Ուստի՝ արձանագրենք, որ Աշոտ Բագրատունու թագավորությունը սկիզբ է առել 887 թ.՝ 25 տարի իշխանաց իշխանի պաշտոնը վարելուց հետո: Աշոտի՝ 887 թ. թագադրվելու իրողությունն արտացոլված է նաև Մովսես Դասխուրանցու աշխատության մեջ, որը, ինչպես տեսանք, օգտվել է դեպքերի ժամանակակից Մաշտոց Եղիվարդեցու պատմական երկից: Այդ է փաս-

Անանուն, էջ 298): Ն. Ադոնցը կարծում է, որ Բուղան հեռացել է Հայաստանից 855 թ., ուստի՝ Աշոտի իշխանության առաջին տարին 856 թվականն է (տե՛ս **Ն. Ադոնց**, Երկեր, հ. Ա, էջ 458):

¹ Տե՛ս **Հ. Հարությունյան**, նշվ. աշխ., էջ 29-30:

² Տե՛ս **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, էջ 312-314:

տում մասն ալն, որ Շապուհ Բագրատունու երկում, դատելով դրանից օգտված հեղինակների կողմից հայոց 336 (887/888) թվականը որպես Աշոտ Բագրատունու՝ թագավոր հռչակվելու տարեթիվ ներկայացնելու իրողությունից, նշված է եղել հենց այդ թվականը:

Հարկ է անդրադառնալ այն իրողությանը, որ Թովմա Արծրունին Աշոտ Ա-ին վերագրում է 4 տարվա թագավորություն: Ի սկզբանե նշենք, որ կասկածի ենթարկել մման հույժ կարևոր տեղեկությունը և հատկապես այն բանից հետո, երբ համոզվեցինք, որ պատմիչի հաղորդած տեղեկությունները մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանի վերաբերյալ ճշգրիտ են, այնքան էլ ճիշտ չէր լինի: Խնդիրն այն է, որ մախնդրո առարկա իրադարձությունների ժամանակակիցն է, ուստի՝ վստահելի: Պատմիչը խիստ հետևողական է իր տեղեկությունների հարցում: Հարկ է հիշել մասն ալն, որ իր աշխատության սկզբում մա դիմում է Դերենիկ Արծրունուն՝ նշելով, որ մրա հանձնարարությամբ է գրում իր աշխատությունը¹: Կարելի է բխեցնել, որ, ի տարբերություն նշված դեպքերի մեկ այլ ժամանակակցի, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, մա իր երկը չի շարադրել իրադարձություններից շատ տարիներ անց, այլ դրանց զուգընթաց, քանի որ եթե մա գրեր հետո, ապա դժվար թե ուղղակի դիմեր արդեն մահացած Դերենիկ Արծրունուն: Բացի այդ՝ պատմիչը, նկարագրելով Դերենիկի մահվան հանգամանքները, նույնպես զգացնել է տալիս, որ անմիջապես դրանից հետո է գրում²: Այդ իրողությունները բարձրացնում է մրա տեղեկությունների արժեքը, որոնք փաստացիորեն համապատասխանում են իրականությանը: Եթե Աշոտի թագավորությունը սկսենք հաշվել 887 թ. ապրիլի 19-ից հետո, երբ սկսվեց հայոց ՅԼԶ/336 թվականը, ապա մինչև 891 թ. սկիզբը կստացվի շուրջ (ոչ լրիվ) 4 տարի: Ավելի ուշ ստեղծագործած Ասողիկը, հավանաբար, հաշվարկը կատարել է այլ կերպ: Ըստ երևույթին, մա Աշոտ Ա-ի թագավորության առաջին տարի է համարել 887 թվականը, երկրորդը՝ 888 թվականը, երրորդը՝ 889 թվականը, չորրորդը՝ 890 թվականը և հինգերորդը՝ 891 թվականը:

¹ Նույն տեղում, էջ 10:

² Նույն տեղում, էջ 350:

887 թ. Աշոտի թագադրության ժամանակը ճշտելու համար կարևոր է անդրադառնալ նաև Ասողիկի ներկայացրած ժամանակագրությանը: Ճշտված է, որ Նավասարդի 1-ից հետո տեղի ունեցած իրադարձության թվականը հռոմեական թվականի հետ նույնացնելու համար դրան պետք է գումարել 551, իսկ նավասարդի 1-ից առաջ տեղի ունեցածինը ճշտելու համար՝ 552¹: Նման իրավիճակում խախտվում է հռոմեական և փրկչական թվականների միջև գոյություն ունեցող 2 տարվա տարբերությունը: Առաջին դեպքում հռոմեական և փրկչական թվականների տարբերությունը լինում է 3, իսկ երկրորդ դեպքում՝ 1 տարի²: Եթե վերոհիշյալի լույսով դիտարկենք Ասողիկի տեղեկությունները, կարող ենք արձանագրել հետևյալը: Պատմիչը, որը խնդրո առարկա իրադարձությունները ներկայացրել է թե՛ հռոմեական և թե՛ փրկչական թվականներով, Աշոտ Բագրատունու թագադրության՝ հռոմեական և փրկչական թվականներով թվագրումների միջև տարբերությունը նշել է 1 տարի, ուստի կարելի է պնդել, որ Աշոտը թագադրվել է հայոց ՅԼԶ (887) թվականի նավասարդի 1-ից, այսինքն՝ ապրիլի 19-ից հետո: Հաշվի առնելով Դերենիկ Արծրունու մահվան հանգամանքների վերաբերյալ մեր ներկայացրած ճշգրտումները՝ Աշոտ Բագրատունու թագադրությունը պետք է տեղի ունեցած լիներ 887 թ. ապրիլի 19-ից հուլիս (ներառյալ) միջակայքում, քանի որ հուլիսից սկսած Թովմա Արծրունին նրան այլևս որպես թագավոր է հիշատակում:

Փաստորեն՝ Աշոտ Բագրատունին գահ է բարձրացել 887 թ. ապրիլի վերջից մինչև հուլիսի վերջն ընկած ժամանակահատվածում և թագավորել մինչև 891 թ. սկիզբ: Այս թվագրումը ամրագրելու համար անհրաժեշտություն է առաջանում պատասխանելու դրանից ծագող մի շարք հարցերի:

Աշոտ Բագրատունու թագավորության սկզբնավորման հարցում պարզություն մտցնելու համար, մասնավորապես մեծ կարևորություն ունի նաև այն իրողությունը, թե ինչ դիրքորոշում ուներ Բյուզանդիայի կայսր Բարսեղ Ա-ն Հայոց թագավորության վերականգնման հարցում:

¹ Տե՛ս Բ. Թումանյան, Տոմարական հաշվումներ, էջ 56:

² Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Ներկա թվականի սկզբնավորությունը ըստ հայ տոմարագետների հաշվումների, «ՊԲՀ», 1970, թիվ 3, էջ 100:

Վերջինիս և Աշոտի հարաբերություններն այնքան սերտ էին, որ նույնիսկ հիշատակություն է պահպանվել այն մասին, որ Բարսեղ Ա-ն Աշոտից թագ է խնդրել¹: Անկախ այն բանից, թե որքանով է համապատասխանում այդ տեղեկությունն իրականությանը, այն վկայում է սերտ բարեկամության գոյության մասին: Այդ է փաստում նաև Հովհաննես Դրասխանակերտցին՝ նշելով, որ Աշոտը Բարսեղ Ա-ի համար սիրելի որդի էր և հաղորդակից նրա տերության բոլոր գործերին²: Ավելին, հայկական աղբյուրներն այդ ամենը հաշվի առնելով՝ տեղեկացնում են, թե խալիֆայի ուղարկած թագի մասին տեղեկանալով՝ Բարսեղ Ա-ն Աշոտին թագ է ուղարկել³, թեև Հովհաննես Դրասխանակերտցին այդ մասին լռում է: Ատողիկը նշում է, որ Աշոտի գահ բարձրանալը տեղի է ունեցել Բարսեղ Ա-ի օրոք և կամակցությամբ⁴: Հ. Բարթիկյանը կարծում է, որ իրականում Բյուզանդիայի կայսրը Աշոտին թագ չի ուղարկել, այլ միայն, որ «Բյուզանդիան դեմ չէր Հայոց թագավորության վերականգնմանը, դեմ չէր, որ հայերը նրանց (իմա՝ Բագրատունիներին-Ա.Ե.) թագավոր հորջորջեին»⁵:

Բայց Բարսեղ Ա կայսեր օրոք և կամակցությամբ Աշոտի թագավոր հռչակվելը 887 թ. անհամապատասխանություն է առաջացնում, քանի որ Բարսեղ Ա-ն մահացել է 886 թ.: Ն. Ադոնցը, իսկ նրանից հետո նաև բազմաթիվ ուսումնասիրողներ Աշոտի գահ բարձրանալը թվագրելիս մշտապես նշում են, որ այն չէր կարող տեղի ունենալ Բարսեղ Ա-ի մահից հետո, որը վրա էր հասել 886 թ. օգոստոսի 29-ին⁶: Խորամիտ Աշոտը խալիֆայից ստացված թագը գլխին դնելուց առաջ պետք է զգար կայսեր համաձայնության անհրաժեշտությունը, որը և հայցել է: Կայսրը համաձայնել է, ուստի և պատմիչները նշում են նրա «կամակցությունը»: Չի կարելի բացառել նաև այն, որ թագադրության հանդեսը, եթե այդպիսին եղել է, կարող էր տեղի ունենալ արդեն Բարսեղ Ա-ի

¹ Տե՛ս Վարդան վարդապետ, էջ 85:

² Տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 444:

³ Տե՛ս Վարդան վարդապետ, էջ 85-86, Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 80:

⁴ Տե՛ս Ատողիկ, էջ 740:

⁵ Տե՛ս Հ. Բարթիկյան, Բյուզանդիան և հայ պետականությունը X-XI դդ., էջ 17:

⁶ Տե՛ս Ն. Ադոնց, Երկեր, հ. Ա, էջ 476:

մահից հետո, եթե ընդունենք, որ Աշոտի թագավոր դառնալուն նա համաձայնել է մահից առաջ: Այդ պարագայում առաջանում է մյուս հարցը: Եթե Աշոտը ստացել է կայսեր համաձայնությունը կամ «կամակեցությունը», ինչո՞ւ է թագադրվել նրա մահից հետո՝ արդեն հաջորդ տարի՝ 887 թ.: Հավանաբար նա կայսեր համաձայնությունը ստանալուց հետո մինչև թագադրվելը ստացել է նրա մահվան լուրը, ուստի և մի փոքր ժամանակ էլ սպասել է՝ տեսնելու նրա հաջորդի՝ Լևոն Զ-ի (886-912) վերաբերմունքը Հայոց թագավորության վերականգնման հարցում: Իսկ անհանգստանալու առիթ Աշոտն ուներ: Պատահական չէ, որ խոսվում էր այն մասին, թե Բարսեղ Ա-ն դավադրության գոհ էր դարձել¹: Նոր կայսրը դրան վերաբերվել է դրականորեն և պաշտոնապես ճանաչել Աշոտ Բագրատունու թագավորությունը: Ստացվում է, որ Բարսեղ Ա-ն Աշոտ Բագրատունուն որպես թագավոր է ճանաչել 886 թվականին:

Սակայն, մենք հակված չենք ժխտելու Բարսեղ Ա-ի օրոք Աշոտի թագադրության վերաբերյալ տեղեկությունները, ավելին, կարծում ենք, որ 884 թ. նա կազմակերպել է թագադրության հանդես: Մինչ վերջինիս քննությանն անդրադառնալը անհրաժեշտ է խոսել նաև այն պատճառների մասին, թե ինչու Աշոտը, խալիֆայից թագ ստանալով մինչև 884 թվականը, չտապեց կազմակերպել թագադրության հանդեսը: Կարծում ենք, որ Բարսեղ Ա-ի հետ սերտ հարաբերություններ պահպանող Աշոտ Բագրատունին, թեև թագ էր ստացել խալիֆայից, սակայն սպասում էր կայսեր համաձայնությանը: Այլապես կայսրը կարող էր թշնամանալ Աշոտի հետ, որը վերջինիս ծրագրերի մեջ չէր մտնում: Իսկ այն, որ նշվածը խիստ իրական էր, ապացուցվում է այն իրողությամբ, որ հայկական աղբյուրներն Աշոտի թագադրության հետ կապված հիշատակում են Բարսեղ Ա-ի ուղարկած թագը կամ նրա «կամակեցությունը»: 882-883 թթ. Բարսեղ Ա-ն ակտիվ հարձակողական քաղաքականություն էր իրականացնում Արաբական խալիֆայության դեմ Մալաթիայի և Տարսուսի ուղղությամբ՝ փորձելով ճեղքել արաբա-բյուզան-

¹ Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին». Բյուզանդական աղբյուրներ, Բ, **Կոստանդին Շիրանաժին**, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթ. Հ. Բարթիկյանի, Ե., 1970, էջ 292-293, ծանոթ. 276:

դական սահմանային շրջանը: Եվ եթե 882 թ. Մալաթիայի մոտ կայսրը, հաջողության չհասնելով, կարողացավ նահանջել, ապա 883 թ. սեպտեմբերի 14-ին Տարսոնի մոտակայքում բյուզանդական բանակը ծանր պարտություն կրեց¹: Ա. Վասիլը և Ֆ. Ուսպենսկին նշում են, որ դրանից հետո Արևելքում Բարսեղ Ա-ն այլևս ռազմական գործողություններ չի իրականացրել, սակայն, իմանալով այն մասին, որ խալիֆան թագ է ուղարկել Աշոտ Բագրատունուն, փորձել է Հայաստանի և այսրկովկասյան երկրների տիրակալին իր կողմը քաշելով, ի դեմս նրա, Խալիֆայության դեմ դաշնակից ձեռք բերել²: Այս խիստ հավանական տեսակետը կարելի է հիմնավորել նրանով, որ այն լիովին համապատասխանում էր Աշոտի շրջահայաց քաղաքականությանը: Բարսեղ Ա-ին խալիֆայի ուղարկած թագի մասին, ամենայն հավանականությամբ տեղեկացրել է հենց Աշոտը և սպասել նրա արձագանքին: Արաբների դեմ պատերազմում պարտություն կրած կայսրը հավանություն է տվել Աշոտի թագադրությանը, ըստ ամենայնի՝ Տարսոնի ջախջախումից հետո: Մյուս կողմից, 884 թվականից ավելի վաղ Բարսեղ Ա-ն չէր կարող հավանություն տալ Աշոտի՝ խալիֆայի կողմից ուղարկված թագով թագադրությանն այն պարզ պատճառով, որ պատերազմում էր Խալիֆայության դեմ: Ուստի մեծ կարևորություն է ներկայացնում այն հարցի պարզաբանումը, թե հատկապես ո՞ր թվականին է կայսրը համաձայնություն տվել Աշոտի գահակալությանը:

Վերոհիշյալի լույսով անդրադառնալով Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկությանը՝ նշենք, որ այն այնքան մանրամասն է, որ կասկածի տեղիք համարյա չի տալիս: Սակայն այդ դեպքում ինչպե՞ս հաշտեցնել մեր կատարած քննության արդյունքներն այդ տեղեկության հետ՝ նկատի ունենալով նաև Աշոտ Ա-ի թագավորության տարիների քանա-

¹ Տե՛ս **Իբն ալ-Ասիր**, էջ 169-170: Այդ դեպքերի մասին մանրամասնորեն տե՛ս **А. Васильев**, Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии (867-959), - «Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета», часть LXVI, С.-Петербург, 1902, էջ 78-83, **Ф. Успенский**, История Византийской империи, т. 3, М., 2005, гл. IX [Период Македонской династии (867-1057)], The Cambridge History of Byzantine Empire, c. 500-1492, էջ 351-352:

² Տե՛ս **А. Васильев**, նշվ. աշխ., էջ 83, **Ф. Успенский**, նշվ. աշխ., գլ. IX:

կի խնդիրը: Եթե Աշոտ Ա-ի գահակալությունը հաշվենք 884 թվականից, ապա 891 թ., երբ նա վախճանվել է, կդառնա նրա թագավորության 7-րդ տարին: Կստացվի, որ Աշոտ Ա-ն թագավորել է սկսած 884 թ. օգոստոսի 26-ից մինչև 891 թ. սկիզբը, այսինքն՝ գրեթե 7 տարի: Հավանորեն այն հայկական աղբյուրները, որտեղ Աշոտին վերագրված է 7 տարվա թագավորություն, հաշվարկը կատարել են հենց Գրիգոր Մաշկևորի նշած թվականից: Մի կողմ թողնելով այն հավանականությունը, որ վերջինս կեղծված է կամ աղավաղված, փորձենք քննարկել դրա տեղի ունենալու հավանականությունը: «Կեղծիքի» պարագայում 884 թ. Աշոտի թագավոր դառնալու հարցը կարելի էր ընդհանրապես քննության չառնել, սակայն դեպքերի ժամանակակից Հովհաննես Դրասխանակերտցին տեղեկացնում է, որ Աշոտին թագ է ստացել 883 թ. հուլիսի դրությամբ մահացած ոստիկանի միջոցով, որը ստիպում է լրջորեն վերաբերվել Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկությանը: Վերջինիս գլխավոր խնդիրներից մեկն այն է, որ թագադրությունը, փաստորեն, տեղի է ունեցել այնպիսի մի օր, երբ եկեղեցին պատարագ չէր մատուցում: Այդ իրողությունը մտորելու տեղիք է տալիս: «Կեղծող» գրիչները պետք է որ հաշվի առնեին այդ իրողությունը, սակայն հատկապես նշել են այդ: Բոլոր դեպքերում Աշոտը պետք է խալիֆայի կողմից թագավոր ճանաչվեր հենց թագը ստանալու պահից՝ անկախ նրանից, թե երբ է կազմակերպել թագադրությունը: Մյուս կողմից, Աշոտը չէր կարող ձգձգել թագադրությունը, քանի որ խալիֆան կարող էր փոխել մտադրությունը: Բացի այդ՝ Բյուզանդիայի կայսրը, որը, անկասկած, դեռ ուշքի չէր եկել ծանր պարտությունից հետո, դժվար թե շուտափույթ համաձայներ դեպքերի այդպիսի ընթացքին: Ուստի՝ Աշոտ Բագրատունին սեփական թագադրությունը կազմակերպել է նախքան կայսեր համաձայնությունը ստանալը, բայց ընտրել այնպիսի մի օր, երբ այդ արարողությունն անցկացվել է անադմուկ և առանց ավելորդ շքեղության: Գուցե հենց այդ պատճառով է, որ հայ պատմիչների երկերում այդ թվականին Աշոտի թագադրության մասին խոսք չկա: Այլ է իրականությունը Բյուզանդիայի վերջնական համաձայնությունը ստանալու հետ կապված, երբ այդ համարվել է Աշոտի գահակալության սկիզբ: Ուստի արձանագրենք, որ խիստ հավանական է այն իրողությունը, որ

884 թ. օգոստոսի 26-ին թագադրության արարողություն, իրոք, տեղի ունեցել է:

884 թ. և 887 թ. թագադրությունների միջև տարբերությունն այն էր, որ առաջին դեպքում կար միայն խալիֆայի համաձայնությունը, իսկ երկրորդ դեպքում՝ արդեն Հայոց թագավորության գոյության համընդհանուր ճանաչումը:

Աշոտ Բագրատունին, 884 թ. նախքան կայսեր համաձայնությունը ստանալը թագադրվելով, կանգնեց մի չափազանց բարդ խնդրի առաջ: Ի՞նչ պետք էր անել, եթե ստացվեր կայսեր համաձայնությունը: Դարձյա՞լ թագադրվել: Բայց չէ՞ որ դա կարող էր հարուցել խալիֆայի դժգոհությունը: Մյուս կողմից, առանց կայսեր հավանությունը ստանալու թագավոր հռչակվելը ևս հղի էր լուրջ հետևանքներով:

Թագադրությունից որոշ ժամանակ անց ստացվեց կայսեր «կամակցությունը»: Գուցե դրա պատճառն այն էր, որ կայսրը չէր կամենում փչացնել հարաբերությունները Հայաստանի և Այսրկովկասի տիրակալի հետ՝ արդեն իսկ գոյություն ունեցող իրողությանը բացասաբար արձագանքելով: Վերջինս մեկընդմիշտ կմղեր Աշոտին դեպի Խալիֆայությունը, որը չէր մտնում Բարսեղ Ա-ի ծրագրերի մեջ:

Վերևում նշեցինք, որ կայսրը Աշոտի գահակալությանը հավանություն կարող էր տալ Տարսուհի պարտությունից հետո միայն: Բայց հատկապես ե՞րբ: Եթե 884 կամ 885 թվականներին, ապա հարց է առաջանում: Պատմիչների մի մասը, երբ Աշոտ Բագրատունու գահակալությունը հաշվարկում է 887 թվականից, անկասկած, նկատի ունի այդ թվականին տեղի ունեցած՝ Աշոտ Բագրատունու թագադրությունը և կամ Բյուզանդիայի կողմից նրան պաշտոնապես թագավոր ճանաչելը: Կստացվի, որ Աշոտ Բագրատունին Բարսեղ Ա կայսեր «կամակցությունը» ստանալուց հետո թագադրությունը ձգձգել է ավելի քան 3 տարի: Սակայն դա խիստ անհավանական է, քանի որ կհարուցեր կայսեր դժգոհությունը: Ուստի կարծում ենք, որ Բարսեղ Ա-ի հավանությունը Աշոտ Ա-ն ստացել է 884 թ. թագադրությունից 2 տարի անց՝ 886 թվականին:

Հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև այնպիսի կարևոր խնդրի, ինչպիսին է թագադրության նոր հանդեսի կազմակերպումը 887

թվականին: Մովսես Դասխուրանցու, Սամվել Անեցու, Վարդան վարդապետի և Ասողիկի տեղեկությունները, որոնք, ինչպես տեսանք, Աշոտ Բագրատունու թագավորության սկիզբ են համարում 887 թվականը, հիմք են տալիս պնդելու, որ, իրոք, թագադրության նոր հանդես կազմակերպվել է: Սամվել Անեցին գրում է, որ Աշոտ Բագրատունին այդ ժամանակ «թագաւորական պսակաւն ճոխաբար թագ կապեալ»¹, որ ուղղակիորեն հաստատում է մեր տեսակետը:

Հաշվի առնելով վերոհիշյալը՝ հնարավոր են հետևյալ եզրակացությունները.

ա. Բարսեղ Ա-ի հավանությունն Աշոտ Բագրատունին ստացել է ոչ թե 884 կամ 885 թվականներին, այլ ավելի ուշ, թերևս 886 թ., որի հետևանքով էլ իրականում նրա թագավորության ճանաչումը և ոչ թե թագադրության արարողությունը սկզբնաղբյուրները տեղադրում են Բարսեղ Ա-ի կենդանության օրոք:

բ. Կայսեր հավանությունը ստանալը խիստ կարևոր էր այդ շրջանի հայկական իրականության մեջ, որով վերջնական ձևակերպում կստանար Հայոց թագավորության վերականգնումը:

գ. Աղբյուրներում 887 թվականն Աշոտի գահակալության սկիզբ համարելը բխում է այդ թվականին տեղի ունեցած կարևոր մի իրադարձությունից, սակայն այդ ժամանակ Բյուզանդիայի կայսրն արդեն Լևոն Զ-ն էր:

դ. Կարելի է համոզված ասել, որ Բարսեղ Ա-ի «կամակցությունը» ստացած Աշոտ Բագրատունին Լևոն Զ-ի կողմից 887 թ. վերջնականապես ճանաչվեց որպես Հայոց թագավոր, ըստ որում՝ խոսքն արդեն ոչ թե «կամակցության», այլ պաշտոնական ճանաչման մասին է:

ե. 887 թ. թագադրության նոր հանդես, ամենայն հավանականությամբ, կազմակերպվել է, որի հետևանքով աղբյուրների մի զգալի մասում Աշոտ Բագրատունու թագավորության սկիզբ է համարվում 887 թվականը:

¹ Տե՛ս Մամուլ Անեցի, էջ 113:

Անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև այն իրողությանը, որ աղբյուրներում հայոց 334 թվականին (885) Աշոտի գահ բարձրանալու հիշատակությունն ամենատարածվածներից է: Վ. Հակոբյանը կարծիք է հայտնել, թե հնարավոր է, որ Գրիգոր Մաշկևորի տեղեկության մեջ ԳՃԼԳ-ն լինի ԳՃԼԳ-ի աղավաղումը, ուստի Աշոտ Բագրատունու գահ բարձրանալն իրականում տեղի է ունեցել 885 թվականին:

Բագրատունյաց թագավորության հիմնադրման թվագրումը 885-ով ծնում է մի շարք անհամապատասխանություններ: Մասնավորապես Աշոտ Ա-ի գահակալության տարիների քանակը, հաշվի առնելով այն, որ նա մահացել է 891 թ. սկզբին, հաշվվում է 6 տարի, իսկ նման հիշատակություն աղբյուրներում իսպառ բացակայում է: Մյուս կողմից, Աշոտի իշխանության տևողությունը 855-885 թթ., ընդունելով, որ 855 թվականը նրա իշխանության առաջին տարին էր, ստացվում է 31 և ոչ թե 30 տարի, մինչդեռ Թովմա Արծրունին տեղեկացնում է, որ նա իշխան և իշխանաց իշխան է եղել 30 տարի: Եթե ընդունենք, որ Աշոտը գահ է բարձրացել 885 թ., ստիպված կլինենք հերքելու աղբյուրների բոլոր տեղեկություններն ու հայտարարելու, որ Աշոտ Բագրատունին իշխան և իշխանաց իշխան է եղել 31 և թագավոր 6 տարի:

Պետք է պարզաբանել նաև այն իրողությանը, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցին խալիֆայից Աշոտին թագ բերելը վերագրում է ոստիկան Իսա իբն աշ-Շալխ աշ-Շալբանին (մահ.՝ հիջրայի 269 թ.՝ 882 թ. հուլիսի 25-883 թ. հուլիսի 10)¹, որը անհրաժեշտություն է առաջացնում Աշոտի թագավոր հռչակվելը թվագրել նրա ոստիկանության տարիներով: Սակայն չպետք է մոռանալ այն, որ պատմիչը, չնայած ժամանակակից է այդ իրադարձությանը, իր աշխատությունը գրել է դրանից շուրջ 40 տարի անց, ուստի կարող էր շփոթել իրողությունները: Մասնավորապես նրան հայտնի էր, որ հայ իշխաններն Աշոտին թագադրելու խնդրանքը խալիֆային փոխանցել են ոստիկան Իսա իբն աշ-Շալխ աշ-Շալբանիի միջոցով, այսինքն՝ 883 թ. ոչ ուշ: Մինչև թագ ուղարկելը, դատելով մեր հետազոտության արդյունքներից, անցել էր 1 տարուց ավելի, և այդ ընթացքում Իսա իբն աշ-Շալխ աշ-Շալբանին

¹ Տե՛ս **И. Орбели**, նշվ. աշխ., էջ 58:

մահացել էր: Հավանական է, որ պատմիչը, ելնելով այն բանից, որ խնդրանքը խալիֆային փախանցող ոստիկանը եղել է հենց նա, թագ բերելն էլ նրան է վերագրել՝ «գոր և բերեալ իսկ ոստիկանին Յիսէի»¹: Ի դեպ, վերջին տեղեկությունը վերաբերում է հենց թագը բերելուն, այլ ոչ թե թագադրությանը: Այդ իսկ պատճառով նշված իրադարձությունը քաղաքական հնչեղություն չի ունեցել և Հայոց թագավորության վերականգնմանը չի նույնացվել, ուստի համապատասխան արձագանք չի գտել աղբյուրներում:

Մյուս կողմից, Բարսեղ Ա-ն Աշոտի թագավորությանը հավանություն կարող էր տալ Տարսունի պարտությունից հետո, որը տեղի է ունեցել 883 թ. սեպտեմբերի 14-ին: Իսա իբն աշ-Շայխ աշ-Շայբանին մահացել էր մինչ այդ: Ըստ որում՝ թագադրվելու համար Բյուզանդիայի հավանությունը ստանալու խիստ հավանական տեսակետը հնարավորություն է տալիս կատարելու ևս մեկ եզրակացություն: Հնարավոր է, որ ճիշտ է Հովհաննես Դրասխանակերտցու հաղորդումն այն մասին, որ թագն Աշոտին բերել է Իսա իբն աշ-Շայխ աշ-Շայբանին ամենայն հավանականությամբ 883 թվականին: Սակայն սպասելով կայսեր արձագանքին՝ Աշոտը չի շտապել կազմակերպելու թագադրության հանդեսը և ի լուր աշխարհի հռչակվելու որպես Հայոց թագավոր: Քանի որ Բարսեղ Ա-ն 883 թ. պատերազմ էր մղում Խալիֆայության դեմ, Աշոտ Բագրատունին թագադրության առաջին հանդեսը կազմակերպել է այն ժամանակ, երբ թագը բերող ոստիկանն արդեն մահացել էր:

Ավելին, չի կարելի շրջանցել նաև Հովհաննես Դրասխանակերտցու մեկ այլ տեղեկությունը: Թագադրության նկարագրությունից անմիջապես հետո պատմիչը տեղակացնում է, որ Աշոտ Ա-ն գրավել է շրջակա երկրներն ու հպատակեցրել արխազաց թագավորին²: Ինչպես տեսանք, այդ իրադարձությունը տեղի է ունեցել 888 թվականին: Այսինքն՝ միանշանակ չէ, որ Հովհաննես Դրասխանակերտցու տեղեկությունը թագադրության արարողության մասին վերաբերում է 884 թ., ավելին, այն կարելի է վերագրել հենց 887 թ. տեղի ունեցածին:

¹ Տե՛ս **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, էջ 443:

² Նույն տեղում, էջ 443-444:

Ինչ վերաբերում է այն խնդրին, որ հայկական աղբյուրները տարբեր կերպ են թվագրում Աշոտի գահ բարձրանալը և նրան վերագրում գահակալության տարբեր տարիներ, ապա վերոհիշյալը ցույց է տալիս, որ խնդրո առարկա իրադարձություններից տասնամյակներով և հարյուրամյակներով բաժանված հեղինակները փորձ են կատարել վերարտադրելու դրանք՝ համեմելով սեփական քննության արդյունքներով: Նրանք իրենց հաշվարկները կատարել են՝ սկսած 855 և 862 թվականներից, հաշվել Աշոտի իշխան, իշխանաց իշխան և թագավոր լինելու տարիները, դրանք համադրել նրա մահվան հավանական թվականի հետ և ստացել թվեր, որոնք երբեմն համապատասխանում են, իսկ երբեմն էլ՝ հակասում իրականությանը: Դրան հավելվում են մի քանի ազդակներ ևս: Աշոտը թագ էր ստացել խալիֆայից մինչև 884 թ., հավանաբար անադնուկ թագադրվել 884 թ., Բարսեղ Ա-ի «կամակ-ցությունը» ստացել դրանից հետո և Լևոն Զ-ի համաձայնությունը ձեռք բերելուն պես պաշտոնապես թագավոր հռչակվել 887 թ.: Այդ ամենի հիման վրա տարբեր հեղինակների կողմից Աշոտին վերագրվել է 4, 5 կամ 7 տարիների թագավորություն:

Անդրադառնաք նաև այն հարցին, որ Աշոտը որպես թագավոր հիշատակվում է նաև 860-70-ական թվականներին: Վ. Հակոբյանի այն դիտարկումը, որ Աշոտը երկրի փաստական տերն էր դարձել 862 թ. սկսած, և հայկական աղբյուրներում հենց այդ թվականից էլ դիտարկվում է Հայոց թագավորության վերականգնումը, միանգամայն ճիշտ և ընդունելի է: Սակայն իրավիճակի նման ընկալումը չէր կարող գոյություն ունենալ նաև վրացական միջավայրում: Վերևում տեսանք, որ Աշոտը Հայոց թագավոր է հիշատակված նախքան 870 թ. տեղի ունեցած դեպքերի ժամանակ (կամ հենց 870 թ.): Այս առումով լիովին ընդունելի է Ա. Տեր-Ղևոնդյանի այն տեսակետը, թե Աշոտը հայ իշխանների կողմից թագավոր է հռչակվել 860-ական թվականներին¹, և կամ այն, որ ինչպես համոզված է Վ. Հակոբյանը, Աշոտ Բագրատունին, հռչակվելով իշխանաց իշխան, դարձել է երկրի տերն ու ժողովրդի ընկալման մեջ՝ նաև թագավոր:

¹ Տե՛ս Ա. Թեր-Գևոնդյան, նշվ. աշխ., էջ 235-236:

Անփոփելով կատարված քննությունը՝ կարող ենք նշել, որ խալիֆան Աշոտ Բագրատունուն թագ է ուղարկել, հավանաբար 883 թվականին: Խալիֆայության դեմ պատերազմ վարող Բյուզանդիայի կայսր Բարսեղ Ա-ի համաձայնությանը սպասելով՝ Աշոտը թագադրության անշուք հանդես է կազմակերպել 884 թ. օգոստոսի 26-ին: Սակայն այդ հանդեսն ու տեղի ունեցածի քաղաքական նշանակությունը պատմիչները, Բյուզանդիայի համաձայնության բացակայության պատճառով աննշան համարելով, այդ թվականը որպես նրա թագավորության սկիզբ չեն հիշատակել:

Աշոտ Ա-ն այնուհետև թագավորել է մինչև 891 թ. սկիզբը: Սրա հետ է թերևս կապված այն իրողությունը, որ հայկական մի շարք աղբյուրներում Աշոտ Ա-ին վերագրված է 7 տարվա թագավորություն: Քանի որ Աշոտը նախքան թագավորելը կառավարել է երկիրը 25 տարի որպես իշխանաց իշխան, ապա գահ բարձրանալու թվականը կարող ենք ճշտել՝ իշխանաց իշխան նշանակվելու 862 թվականից հաշվելով 25 տարի և կամ մահվան 891 թվականից հանելով թագավորության 4 կամ 5 տարիները՝ հաշվի առնելով նաև պատմիչների կատարած հաշվարկը: Ստացվում է 887 թվականը: Այդ ժամանակ Աշոտի գահակալությունը պաշտոնական ձևակերպում ստացավ Բյուզանդիայի նոր կայսեր՝ Լևոն Զ-ի կողմից, և կազմակերպվեց Աշոտ Բագրատունու թագադրության հանդեսը:

Աշոտի իշխանության և թագավորության տարիների վերաբերյալ հաղորդած տեղեկությունների առումով կարևորագույն սկզբնաղբյուրը Թովմա Արծրունու Պատմությունն է, որտեղ հստակորեն արձանագրված են հետևյալ իրողությունները. Աշոտ Բագրատունին Հայոց իշխան է եղել 5 տարի (857-862), իշխանաց իշխան՝ 25 տարի (862-887) և թագավոր՝ 4 տարի (887-891):

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Աշոտ Ա Բագրատունին Հայոց պատմության ամենախնամախոս գահակալներից մեկն է, գործիչ, որի խելամիտ գործունեության շնորհիվ Հայաստանը հնարավորություն ստացավ ինչպես անվնաս անցնելու IX դ. երկրորդ կեսի վտանգավոր իրադարձությունների միջով, այնպես էլ հզորանալու և վերականգնելու երկրի քաղաքական անկախությունը:

Աշոտ Բագրատունու թագադրության թվականի և գահակալության տարիների վերաբերյալ բազմաթիվ տեղեկություններ են պահպանվել: Այդ տեղեկություններում միանշանակություն չկա: Այդ իսկ պատճառով հետազոտողները, քննության առնելով խնդիրը, ամենատարբեր եզրակացությունների են հանգել:

Մեր քննությունը ցույց է տալիս, որ գործ ունենք անչափ խճճված հիմնահարցերի հետ: Աշոտ Ա-ն եղել է իմաստուն պետական և քաղաքական գործիչ, և նրա օրոք տեղի ունեցածը հասկանալու համար անհրաժեշտ է խորամուխ լինել նաև նրա քաղաքական նպատակների և ծրագրերի մեջ:

Ստանձնելով հայոց սպարապետի պաշտոնը Բուղայի արշավանքի հետևանքով ստեղծված ավերի ու շփոթի պայմաններում՝ Աշոտ Բագրատունին կարճ ժամանակ անց կարողացավ շահել խալիֆայի վստահությունը և 862 թ. հռչակվեց որպես Հայաստանի և այսրկովկասյան երկրների իշխանաց իշխան: 25 տարի շարունակ նա վարեց իշխանաց իշխանի պաշտոնը՝ համախմբելով իշխաններին և հզորացնելով պետությունը:

Աշոտ Բագրատունու հաջողությունները հայ իշխանների մեջ ծնեցին Հայոց թագավորության վերականգնման գաղափարը, և նրանք ոստիկանի միջոցով դիմեցին խալիֆային: Վերջինս համաձայնեց և 883 թ. թագ ու թագավորական հանդերձներ ուղարկեց Աշոտին:

Հայաստանում նոր իրավիճակ ստեղծվեց, և Աշոտը նախքան թագադրվելը փորձեց ստանալ նաև դարաշրջանի մյուս հզոր պետության՝ Բյուզանդական կայսրության հավանությունը:

Հայոց խորագետ թագավորը կարճ թագավորեց, սակայն դեռևս իշխանաց իշխան եղած տարիներին նա օժտված էր թագավորական իշխանությամբ, և նրան պակասում էր միայն թագը: Իսկ թագն այնպիսի արժեք չուներ Աշոտ Բագրատունու համար, որպեսզի դրա պատճառով վտանգի ենթարկեր երկար տարիների ստեղծածը: Ուստի համբերատար սպասում էր դեպքերի զարգացմանը և ի լուր աշխարհի թագավոր հռչակվեց միայն այն բանից հետո, երբ Խալիֆայությունից բացի նրա թագավորությանը հավանություն տվեց նաև Բյուզանդիան:

887 թվականն էր: Աշոտ Ա-ն թագավորեց 4 տարի՝ մինչև 891 թ. սկիզբը:

**ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԻ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**
(ընդհանուր պատկեր)

855.			32 ¹					
856.			1.					
857.		30 ²	2.					
858.		1.	3.					
859.		2.	4.					
860.		3.	5.					
861.		4.	6.					
862.	25 ³	5.	7.					
863.	1.	6.	8.					
864.	2.	7.	9.					
865.	3.	8.	10.					
866.	4.	9.	11.					
867.	5.	10.	12.					
868.	6.	11.	13.					
869.	7.	12.	14.					
870.	8.	13.	15.					
871.	9.	14.	16.					
872.	10.	15.	17.					
873.	11.	16.	18.					
874.	12.	17.	19.					
875.	13.	18.	20.	22 ⁴				
876.	14.	19.	21.	1.				
877.	15.	20.	22.	2.				
878.	16.	21.	23.	3.				
879.	17.	22.	24.	4.				
880.	18.	23.	25.	5.				

¹ Աշոտ Բագրատունու կառավարման սկիզբը և տարիներն ըստ Աստղիկի:

² Աշոտ Բագրատունու կառավարման սկիզբը և տարիներն ըստ Թովմա Արծրունու:

³ Աշոտ Բագրատունու՝ իշխանաց իշխան եղած շրջանի սկիզբը և տարիներն ըստ հայկական աղբյուրների:

⁴ Գևորգ Բ Գառնեցի կաթողիկոսի հայրապետության սկիզբը և տարիներն ըստ Աստղիկի:

881.	19.	24.	26.	6.				
882.	20.	25.	27.	7.				
883.	21.	26.	28.	8.				
884.	22.	27.	29.	9.	884¹			
885.	23.	28.	30.	10.	1.	885²		
886.	24.	29.	31.	11.	2.	1.	886³	
887.	25.	30.	32.	12.	3.	2.	1.	887⁴
888.				13.	4.	3.	2.	1.
889.				14.	5.	4.	3.	2.
890.				15.	6.	5.	4.	3.
891. †⁵				16.	7.	6.	5.	4.
892.				17.				
893.				18.				
894.				19.				
895.				20.				
896.				21.				
897.				22.				

¹ Աշոտ Բագրատունու գահակալության սկիզբն ըստ Գրիգոր Մաշկևորի:

² Աշոտ Բագրատունու գահակալության սկիզբն ըստ որոշ հետազոտողների:

³ Աշոտ Բագրատունու գահակալության սկիզբը և տարիներն ըստ Ն. Ադունցի հաշվարկների:

⁴ Աշոտ Բագրատունու գահակալության սկիզբը և տարիներն ըստ Թովմա Արծրունու:

⁵ Աշոտ Բագրատունու մահվան թվականը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. Աղբյուրներ

1. Անանուն Զրուցագիր, Պատմություն, «Մատենագիրք Հայոց», Թ. հատոր, Թ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:
2. Անանուն Զրուցագիր՝ կարծեցեալ Շապուի Բագրատունի, Պատմություն, թարգմանությունը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները Վ. Առաքելեանի, Ե., 2011:
3. Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն տաան Արծրունեաց, Ե., 1985:
4. «Կիրակոսի Գանձակեցոյ Պատմութիւն Հայոց», աշխատասիրությամբ Կ. Սելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961:
5. «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե-ԺԲ դարեր)», աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Ե., 1988:
6. «Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի», Վենետիկ, 1862:
7. «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի», հ. Ա, կազմեցին Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Այնթափյան, Ե., 1965:
8. «Մանր ժամանակագրություններ (XIII-XVIII դարեր)», հ. I, Ե., 1951, հ. II, կազմեց Վ. Հակոբյան, Ե., 1956:
9. Մխիթար Անեցի, Մատեան աշխարհավէպ հանդիսարանաց, աշխատասիրությամբ Հ. Մարգարյանի, Ե., 1983:
10. «Մխիթարայ Այրիվանեցոյ Պատմութիւն ժամանակագրական», ի լոյս ընծայեաց Զ. Պ., Ս. Պետերբուրգ, 1867:
11. «Մխիթարայ Այրիվանեցոյ Պատմութիւն Հայոց»: Ի լոյս ընծայեաց Սկրտիչ Էմին, Մոսկվա, 1860:
12. Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, բնագիրը Վ. Առաքելյանի, Ե., 1983:
13. «Յայսմատուրք», ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի Յայսմատուրաց Տէր Իսրայէլի, ի Կոստանդնուպոլիս, 1834:
14. «Յիշատակարան Սանահնոյ վանից (Սանահինի քեօթուկը)», աշխատասիրութեամբ Պ. Մուրադեանի, Ս. Էջնիածին, 2007:
15. «Յիշատակարանք ձեռագրաց», կազմ. Գարեգին Ա Կաթողիկոս, հ. Ա (Ե. դարից մինչեւ 1259 թ.), 48 նմանահանություններով, Անթիլիաս, 1951:

16. «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմություն Հայոց», - «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրություն, Անթի-լիաս-Լիբանան, 2010:
17. «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմություն Հայոց», բնագիրը Մ. Էմինի, 1996:
18. «Պատմութիւն Անանուն Զրուցագրի (կարծեցեալ Շապուհ Բագրատու-նի)», թարգմանությունը գրաբարից, առաջաբանն ու ծանոթագրություն-ները Մ. Հ. Դարբինյան-Սելիքյանի [“История Анонимного Повествова-теля (Псевдо-Шапух Багратуни)”], Ե., 1971:
19. «Ջամբռ, Գիրք, որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի եւ պա-րունակող բնաւից որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս, եւ իւրոց շրջակայից վանօրէիցն, շարագրեցեալ Սիմէօն Կաթողիկոսէ», Վաղարշապատ, 1873:
20. Սամուէլ Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժա-մանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ, բնագիրը կազմեց Ա. Հայրապետեանը, առաջաբանը՝ Կ. Մաթեոսեանի, Ե., 2011:
21. «Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական», ի լոյս ընծայեաց Մ. Էմին, Մոսկվա, 1861:
22. Ստեփանոս Տարաւնցի Ասողիկ, Պատմութիւն Տիեզերական,-«Մատե-նագիրք Հայոց», ԺԵ հատոր, Ժ դար, Պատմագրություն, գիրք Բ, Ե., 2011:
23. «Քարթլիի մատյան», թարգմ. Վ. Մարտիրոսյան, Հ. Սկրտովյան,-«Լրա-բեր (հաս. գիտ.)», 1989, թիվ 9:
24. «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», «Բյուզանդական աղբյուրներ», Բ, Կոստանդին Ծիրանածին, թարգմ. բնագրից, առաջա-բան և ծանոթ. Ք. Հ. Բարթիկյանի, Ե., 1970:
25. «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 11, «Արաբական աղբյուրներ», Բ, Իբն ալ-Ասիր, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթություններ Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Ե., 1981:
26. «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 16, «Արաբական աղբյուրներ», Գ, Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր, ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Ե. 2005:
27. Сумбат Давитис-дзе, История и повествование о Багратионах, пер. М. Лордкипанидзе, Тб., 1979.
28. “Chronique de Michel le Syrien patriarche Jacobite D’Antioche (1166-1199)”, Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot, t. III, Paris, 1905.

Բ. Ուսումնասիրություններ

29. Ադոնց Ն., Երկեր, հ. Ա, Ե., 2006:
30. Ադոնց Ն., Երկեր, հ. Ե, Ե., 2012:
31. Ալիշան Ղ., Յուշիկը հայրենեաց Հայոց, հ. Ա, Վենետիկ, 1869:
32. Աճառյան Հ., Հայոց պատմություն (հյուսված ընդհանուր պատմության հետ), Ե., 2004:
33. Գրիգորյան Գ., Տարոնի Բագրատունիների ֆեոդալական իշխանությունը IX-X դարերում, Ե., 1983:
34. Եղիազարյան Ա., Հայ Բագրատունիների տերությունը (885-908), Ե., 2011:
35. Ինճիճեան Ղ., Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի, հ. Բ, Վենետիկ, 1835:
36. Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. 2, Ե., 1967:
37. «Հայ Բագրատունեաց ճիւղագրութիւնը ծանոթութիւններով», գրեց պրոֆ. դկտ. Յ. Մարկուարտ, գերմաներէնէ թարգմանեց Հ. Մ. Հապոզեան Մխիթ. ուխտէն, Վիեննա, 1913:
38. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., հ. III, Ե., 1976:
39. Հարությունյան Հ., Հայաստանը IX-XI դարերում, Ե. 1959:
40. Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, հ. Ա, Ե., 1957:
41. Ղաֆադարյան Կ., Հայկական գրի սկզբնական տեսակները (հնագրական-բանասիրական ուսումնասիրություն), Ե., 1939:
42. Մաթևոսյան Ռ., Բագրատունյաց Հայաստանի պետական կառուցվածքն ու վարչական կարգը, Ե., 1990 :
43. Մանանդյան Հ., Երկեր, հ. Բ, Ե., 1978:
44. Յակոբեան Ա., Պատմա-աշխարհագրական եւ վիճագրագիտական հետազոտություններ (Արցախ եւ Ուտիք), Վիեննա-Երեւան, 2009:
45. Չամչեանց Մ., Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ 1784, հ. Բ, Վենետիկ, 1785:
46. Պալասանեան Ստ., Պատմութիւն Հայոց (սկզբից մինչեւ մեր օրերը), Թիֆլիս, 1902:
47. Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմությունը, հ. I, Ե., 1939:
48. Վարդանյան Վ., Վասպուրականի Արծրունյաց թագավորությունը, Ե., 1969:

49. Վարդանյան Վ., Արժրուհիները հայոց պատմության մեջ, Ե., 2002:
50. Օրմանեան Մ., Ազգապատում, հ. Ա, Կոստանդնուպոլիս, 1913:
51. Ֆասմեր Ռ., Ժամանակագրութիւն Հայաստանի ոստիկաններու առաջին Արքայապետի օրով, Վիեննա, 1933:
52. Акопян А., Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, Е., 1987.
53. Аракелян Б., Гарни, т. I, Е., 1951.
54. Васильев А., Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии (867-959),-“Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета”, часть LXVI, С.-Петербург, 1902.
55. Грен А., Династия Багратидов в Армении,-“Журнал министерства народного просвещения”, часть ССХС, С.-Петербург, 1893, ноябрь.
56. История Византии в трех томах, т. II, М., 1967.
57. Манандян Я., О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен, Е., 1954.
58. Орбели И., Синхронистические таблицы хиджры и европейского летосчисления, М.-Л., 1961.
59. Тер-Гевондян А., Армения и Арабский халифат, Е., 1977.
60. Успенский Ф., История Византийской империи, т. 3, М., 2005.
61. Юзбашян К., Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX-XI вв., М., 1988.
62. Akulian A., Einverleibung armenischer Territorien durch Byzanz im XI. Jahrhundert, Grüningen, 1912.
63. Brosset M., Histoire de la Georgie, I-re partie, S.-Petersbourg., 1849.
64. Daghaschean H., Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni, Berlin, 1893.
65. Dulaurier Éd., Recherches sur la Chronologie Arménienne, Technique et Historique, Ouvrage formant les Prolégomènes de la Collection Intitulée Bibliothèque Historique Arménienne, tome I, Paris, 1859.
66. Ghazarian M., Armenien unter der arabishchen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches, Zeitschrift fuer armenische Philologie, Marburg, 1903.
67. Laurent J., L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886, Paris, 1919, R. Grousset, Histoire de l'Arménie. Des origines à 1071, Paris, 1947.
68. Ostrogorsky G., Histoire de l'Etat Byzantin, Paris, 1956.

69. Saint-Martin J., Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, I, Paris, 1818.
70. Ter-Mikelian A., Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen, vom IV. bis zum XIII. Jahrhundert, Leipzig, 1892.
71. The Cambridge History of Byzantine Empire, c. 500-1492, Cambridge, 2008.
72. The Cambridge Medieval History, vol. IV. The Byzantine Empire, p. I, Cambridge, 1966.
73. Thopdschian H., Die inneren Zustände von Armenien unter Ašot I (ausgenommen die Geschichte der armenischen Naxararowtiwns und der armenischen Kirche), Inaugural-Dissertation, Berlin, 1904.
74. Thopdschian H., Politische und Kirchengeschichte Armeniens unter Asot I und Smbat I, -«Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen», Westasiatische Abt. 8, 1905.

Գ. Հոդվածներ

75. Աբրահամյան Ա., Ներկա թվականի սկզբնավորությունը ըստ հայ տոմարագետների հաշվումների,-«ՊԲՀ», 1970, թիվ 3:
76. Առաքելյան Բ., Հայկական պետականության վերականգնումը IX դարի վերջերին,-«ՊԲՀ», 1971, թիվ 4:
77. Բարթիկյան Հ., Բյուզանդիան և հայ պետականությունը X-XI դդ.,-«Լրաբեր (հաս. գիտ)», 1996, թիվ 1:
78. Բիթարյան Մ., Արմինիայի արաբ ոստիկանների ժամանակագրությունը,-«Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 1989, թիվ 6:
79. Գրիգորյան Մ., Բագրատունյաց թագավորության սկզբնավորման թվագրության շուրջ,-«Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 2012, թիվ 2-3:
80. Եղիազարեան Ա., Հայ-ափխազական պատերազմները Թ դ. 80-ական թուականներին եւ Կոլարջքի կիրոսպաղատութիւնը,-«Բագմավէպ», Վենետիկ, Ս. Գևազար, 2009:
81. Երեմյան Ս., Լիպարիտ գորավարը և նրա նախորդները,-«Ն. Մառի անվան կաթինետի աշխատություններ», Ե., 1947, թիվ 2:
82. Թումանյան Բ., Տոմարական հաշվումներ,-«Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1964, թիվ 5:

83. Խաչիկյան Լ., Վ. Հակոբյան, Ինչպես չպետք է հրատարակվեն պատմական սկզբնաղբյուրները,-«Տեղեկագիր» հասարակական գիտությունների, 1949, թիվ 2:
84. Մաթևոսյան Ռ., Բագրատունի թագավորների (Աշոտ I, Սմբատ I, Աշոտ II) բյուզանդական թագը,-«ՊԲՀ», 2001, թիվ 1:
85. Յուզբաշյան Կ., «Բագրատունյաց շրջանի» Հայաստանը՝ միջազգային իրավունքի տեսանկյունից,-«ՊԲՀ», 1975, թիվ 1:
86. Նալբանդյան Հ., Արաբացի ոստիկանները Հայաստանում,-«Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1956, թիվ 8:
87. Շահինեան Ա., Հայոց վերջին կայսրութեան ծնունդը արաբական գերիշխանության պայմաններում,-«Հայկազեան հայագիտական հանդես», հ. ԼԲ, Պէյրուք, 2012:
88. Տեր-Ղևոնդյան Ա., Արմինիայի ոստիկանների ժամանակագրությունը,-«ՊԲՀ», 1977, թիվ 1:
89. Տեր-Ղևոնդյան Ա., Դվին քաղաքի ժամանակագրությունը 9-10-րդ դարերում,-«Տեղեկագիր (հաս. գիտ.)», 1957, թիվ 10:
90. Տեր-Ղևոնդյան Ա., «Հայոց իշխան»-ը արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում,-«ՊԲՀ», 1964, թիվ 2:
91. Քալանթարյան Ա., Ղաֆաղարյան Կ., Դվինի վաղմիջնադարյան մոնումենտալ ճարտարապետության ժամանակագրության որոշ հարցեր,-«ՊԲՀ», 1990, թիվ 1:
92. Еремян С., Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке.-«Լրաբեր (հաս. գիտ.)», 1971, թիվ 3:
93. Крачковская В., Печать Багратида Ашота с арабской надписью,-“Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры”, XII, М.-Л., 1946.
94. Крымский А., Страницы из истории северного или кавказского Азербайджана (классической Албании). Шеки,-Сборник “Памяти академика Н. Я. Марра (1864-1934)”, М.-Л., 1938.
95. Меликсет-Беков Л., Новооткрытая надпись на Севане от 874 г.,-“Сборник памяти акад. Н.Я. Марра”, М.-Л., 1939.

96. Тер-Аветисян С., О раскопках в Карсе и новооткрытой армянской надписи IX в.,-“Известия Кавказского историко-археологического института в Тифлисе”, т. III, Тифлис, 1925.
97. Canard M., Arminiya,-“The Encyclopaedia of Islam”, new edition, vol. I, A-B, Leiden, 1986.
98. Hakopian V., La date de l'avènement d'Ašot, premier roi Bagratide, “Revue des études arméniennes”, II, 1965.
99. Markwart J., Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen geographen,-«Հանդես ամսօրեայ», 1915, թիվ 1-12:
100. Mlaker K., Zur chronologie Ašots I,-«Հանդես ամսօրեայ», 1927, թիվ 11-12:

Բովանդակություն

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ.....	3
-----------------	---

Գլուխ Ա

ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐԱՅԻՆ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ՝ ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ	6
---	---

Գլուխ Բ

ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԻ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՀԱՐՅԸ ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	30
--	----

Գլուխ Գ

ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԹԱԳԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱԿԱՆԸ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ	42
--	----

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ	67
-------------------------	----

Հավելված

ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	69
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	71

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԱՇՈՏ Ա ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ.

ԹԱԳԱՎՈՐ ՀԱՅՈՑ

**(թագադրության թվականը և
գահակալության տարիները)**

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Լ. Հովհաննիսյանի

Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպ. մամուլ 5:
Տպաքանակը՝ 200 օրինակ:

ԵՊՀ հրատարակչություն

ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1